

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

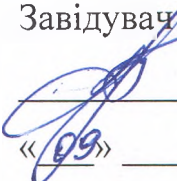
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 К. О. Дубова

«09» 12 2025 р.

УДК 341.231.1:342.1

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

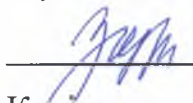
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

**«ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»**

Виконала:

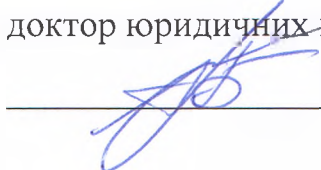
студентка 6 курсу, групи 6511м

 Заволенковська Д. П.

Керівник роботи:

декан факультету морського права,

доктор юридичних наук, професор

 Борко А. Л.

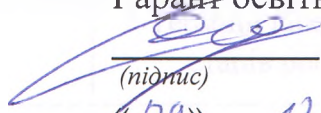
Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права

Кафедра морського та господарського права
Спеціальність **081 Право**
Освітня програма **Право**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

(підпис) **О. Ю. Дубинський**
«09» 12 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту

Заволенковській Дарині Петрівні
(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: **«Державні утворення як суб'єкти міжнародного публічного права»**

Керівник роботи **д.ю.н., професор Борко Андрій Леонідович**
Затверджені наказом ректора **№ 1155-уч від « 30 » вересня 2025 року**

2. Термін подання роботи: 08.12.2025 року

3. Вихідні дані до роботи: **чинне законодавство, фахова література, матеріали конференцій, репозитарій університету**

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) _____
Розділ 1. Теоретико-правові засади статусу державних утворень
Розділ 2. Міжнародно-правовий статус та визнання державних утворень
Розділ 3. Реалізація правосуб'єктності державних утворень та її межі

5. Перелік презентаційних матеріалів **виконаний в програмі Power Point**

6. Консультанти розділів роботи

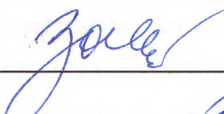
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	<u>Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися</u>		

7. Дата видачі завдання **06 вересня 2025 року**

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

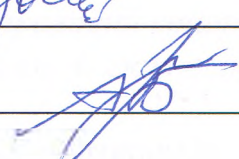
Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вивчення літературних джерел з предмета дослідження	вересень 2025 р.	виконано
2.	Складання розгорнутого плану роботи та ознайомлення керівника з планом кваліфікаційної роботи	вересень 2025 р.	виконано
3.	Написання розділу 1	вересень 2025 р.	виконано
4.	Написання розділу 2	жовтень 2025 р.	виконано
5.	Написання розділу 3	листопад 2025 р.	виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи	до 25 листопада 2025 р.	виконано
7.	Передача кваліфікаційної роботи науковому керівнику для написання відгуку	до 27 листопада 2025 р.	виконано
8.	Передача кваліфікаційної роботи рецензенту для рецензування	до 30 листопада 2025 р.	виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	09 грудня 2025 р.	виконано
10	Захист кваліфікаційної роботи	23 грудня 2025 р.	виконано

Студент

Заволенковська Д. П.

Керівник роботи

Борко А. Л.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ	9
1.1. Поняття та сутність міжнародної правосуб'єктності	9
1.2. Держава як основний та первинний суб'єкт міжнародного права.....	16
1.3. Співвідношення понять «державна», «квазідержавне утворення», «державоподібне утворення» та «державне утворення».....	23
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ.....	33
2.1. Поняття та види державних утворень у контексті міжнародного права.....	33
2.2. Міжнародно-правове визнання: теорії, форми та наслідки.....	38
2.3. Проблема невизнаних та частково визнаних державних утворень	45
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ДЕРЖАВНИМИ УТВОРЕННЯМИ ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ.....	53
3.1. Участь державних утворень у міжнародних правовідносинах....	53
3.2. Обмеження та припинення міжнародної правосуб'єктності.....	59
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

АНОТАЦІЯ

Заволенковська Д.П. «Державні утворення як суб'єкти міжнародного публічного права» – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Випускова кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» (081 Право). – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню правової природи, видів та особливостей міжнародної правосуб'єктності державних утворень у сучасному міжнародному публічному праві. Проаналізовано зміст критеріїв державності, теорії та форми міжнародно-правового визнання, а також механізми участі утворень з обмеженою правосуб'єктністю у міжнародних відносинах. Виявлено системні проблеми функціонування невизнаних територій та обґрунтовано шляхи вдосконалення міжнародно-правового регулювання їхньої відповідальності.

У першому розділі *«Теоретико-правові засади статусу державних утворень»* з'ясовано поняття та сутність державного утворення як суб'єкта міжнародного права, його співвідношення з категорією суверенної держави. Розкрито зміст спеціальних категорій утворень, зокрема рухів за національне визволення, асоційованих держав та територій, що виникли внаслідок розпаду держав, та визначено обсяг їхньої функціональної правосуб'єктності.

У другому розділі *«Міжнародно-правовий статус та визнання державних утворень»* проаналізовано ключові теорії визнання (конститутивну, декларативну, змішану) та форми його вираження (*de jure*, *de facto*, *ad hoc*). Детально розглянуто правовий статус невизнаних та частково визнаних утворень («де-факто держав»), позиції провідних міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ) щодо їхньої легітимізації та наслідки відкликання визнання для стабільності міжнародного правопорядку.

Третій розділ «*Реалізація правосуб'єктності державних утворень та її межі*» присвячений ідентифікації практичних проблем участі державних утворень у договірних та дипломатичних відносинах. Обґрунтовано особливості договірної правоздатності та членства таких утворень у міжнародних організаціях. Окрему увагу приділено підставам обмеження суверенітету в інтересах прав людини та екології, а також механізмам міжнародно-правової відповідальності та правовим процедурам припинення існування державних утворень.

У висновках підведено підсумки, констатовано, що державні утворення є динамічними суб'єктами міжнародного права, чий статус залежить від балансу між фактичною ефективністю та юридичною легітимністю. Ефективне регулювання їхньої діяльності вимагає подальшої кодифікації правил взаємодії з недержавними суб'єктами та посилення ролі міжнародних судів як фільтрів правомірності претензій на суверенітет, що є необхідним для зміцнення засад глобальної безпеки.

Ключові слова: Державні утворення, міжнародна правосуб'єктність, суверенітет, теорії визнання, де-факто держави, рухи за національне визволення, правонаступництво держав, міжнародно-правова відповідальність.

ВСТУП

Актуальність теми. Інститут суб'єктів міжнародного публічного права традиційно визнається ключовим елементом усієї міжнародно-правової системи, оскільки він визначає коло учасників, здатних створювати, застосовувати та нести відповідальність за порушення його норм. У цій системі держава історично посідає центральне місце як первинний суб'єкт, наділений атрибутом суверенітету.

Однак, сучасні міжнародні відносини вирізняються безпрецедентною динамічністю, що проявляється у процесах глобалізації, регіоналізації, а також у виникненні та тривалому функціонуванні на міжнародній арені державних утворень, які не отримали повного або будь-якого міжнародного визнання.

Триваючі збройні конфлікти, особливо в умовах агресії проти України, актуалізують необхідність глибокого теоретико-правового осмислення феномену цих утворень, які, маючи фактичні ознаки державності (ефективний контроль над територією, населення, владний апарат), перебувають у «сірій зоні» міжнародного права.

Невизначеність їхнього правового статусу породжує правові колізії, створює загрози міжнародному миру та безпеці, і є прямим викликом як для класичної доктрини, так і для практики міжнародних організацій. Саме тому тема «Державні утворення як суб'єкти міжнародного публічного права» набуває сьогодні особливої актуальності та практичної значущості.

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є всебічне теоретико-правове дослідження феномену державних утворень у сучасному міжнародному публічному праві, визначення їхнього місця, особливостей міжнародної правосуб'єктності та розробка пропозицій щодо вдосконалення доктринального та практичного підходу до їхнього статусу. На основі визначеної мети дослідження та структури роботи «Державні утворення як суб'єкти міжнародного публічного права», сформульовані наступні дослідницькі завдання:

- визначити та проаналізувати сутність міжнародної правосуб'єктності, її класичні та сучасні доктринальні підходи, а також критерії, що відрізняють суб'єктів міжнародного публічного права від інших акторів міжнародних відносин;
- розкрити зміст та ознаки держави як основного та первинного суб'єкта міжнародного права, акцентуючи увагу на ролі суверенітету як фундаментальної основи міжнародної правосуб'єктності;
- здійснити термінологічне розмежування та порівняльний аналіз понять «держава», «квазідержавне утворення», «державоподібне утворення» та «державне утворення», обґрунтувавши використання останнього терміну для позначення об'єкта дослідження;
- проаналізувати інститут міжнародно-правового визнання, дослідити його ключові теорії (конститутивна, декларативна) та їхній вплив на набуття правосуб'єктності державними утвореннями;
- систематизувати та класифікувати види та форми визнання (зокрема, *de jure*, *de facto*, *ad hoc*) та визначити їхні конкретні юридичні та політичні наслідки для статусу державних утворень;
- дослідити міжнародно-правовий статус невизнаних та частково визнаних державних утворень (*de facto regimes*), виявити особливості їхнього функціонування в умовах обмеженої або відсутньої легальності;
- проаналізувати практику міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ) та Міжнародного Суду ООН щодо взаємодії та оцінки легітимності невизнаних утворень;
- оцінити обсяг та особливості реалізації правосуб'єктності державними утвореннями у ключових сферах, включаючи: договірну правоздатність, укладення міжнародних договорів (зокрема, з питань торгівлі, митних відносин, гуманітарних питань);
- участь у міжнародних організаціях: форми та правові підстави для набуття членства або асоційованого статусу;

— визначити правові підстави та межі обмеження міжнародної правосуб'єктності державних утворень, зокрема в контексті міжнародно-правової відповідальності (зокрема, за порушення *jus cogens* та міжнародного гуманітарного права);

Об'єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації міжнародної правосуб'єктності як державами, так і іншими державними утвореннями на міжнародній арені.

Предметом дослідження є міжнародно-правові норми, принципи, доктринальні підходи та міжнародна практика, що регулюють статус, правосуб'єктність та процедуру міжнародного визнання державних утворень.

Методи дослідження. У процесі роботи використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження. Зокрема, діалектичний метод дозволив розглянути міжнародну правосуб'єктність у її розвитку та суперечностях між класичною теорією та сучасною практикою. Порівняльно-правовий метод застосовувався для зіставлення правового статусу різних видів державних утворень та аналізу підходів міжнародної спільноти до їхнього визнання. Формально-юридичний метод був використаний для аналізу та тлумачення міжнародно-правових актів та рішень міжнародних судів. Системно-структурний метод сприяв визначенню місця державних утворень у загальній системі суб'єктів міжнародного публічного права, а історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію інституту визнання та формування сучасних критеріїв державності.

Стан дослідження теми. Проблематика міжнародної правосуб'єктності та статусу державних утворень перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичну базу дослідження становлять праці класиків міжнародного права, таких як Л. Оппенгейм, Г. Лаутерпахт та Г. Кельзен. Фундаментальний внесок у розробку теорії виникнення держав та їхнього визнання зробив британський юрист Дж. Кроуфорд. Питання «де-факто держав» та їхньої соціалізації в міжнародній системі ґрунтовно досліджені у працях С. Пегга, Б. Коппітерса та Т. Гранта.

Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у дослідження суб'єктності та проблем визнання у контексті викликів національній безпеці України зробили О. В. Задорожній, В. Г. Буткевич, М. М. Гнатовський, В. Н. Денисов та О. О. Мережко. Питання фрагментації правосуб'єктності та статусу територій зі спірним статусом висвітлювалися у наукових розвідках О. С. Захарової та О. С. Цивільної.

Попри значну кількість праць, динаміка сучасних конфліктів та практика «гібридної» правосуб'єктності потребують подальшого детальнішого дослідження державних утворень як правової категорії, що і зумовило вибір теми даної роботи.

Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності міжнародної правосуб'єктності, формуванні чітких критеріїв розмежування між державою та іншими державними утвореннями та вдосконаленні доктринального апарату.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її висновки та пропозиції можуть бути використані органами державної влади України, зокрема Міністерством закордонних справ, для формування ефективної зовнішньої політики щодо невизнаних утворень та у правозастосовчій діяльності, а також у навчальному процесі при викладанні відповідних юридичних дисциплін.

Магістерська кваліфікаційна робота має логічну структуру, яка складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань), що забезпечує послідовність та комплексність проведення дослідження: від теоретичних засад до практичних аспектів реалізації правосуб'єктності. Загальний об'єм роботи становить 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

1.1. Поняття та сутність міжнародної правосуб'єктності

Вивчення суб'єктного складу міжнародного публічного права є фундаментальною передумовою для розуміння функціонування усієї міжнародної правової системи, особливо в контексті сучасних динамічних процесів, пов'язаних із виникненням та існуванням державних утворень. Центральною категорією, що визначає здатність будь-якого актора міжнародних відносин бути повноправним учасником правотворчих та правозастосовчих процесів, є міжнародна правосуб'єктність.

У доктрині міжнародного права міжнародна правосуб'єктність традиційно визначається як юридично закріплена здатність певного суб'єкта бути носієм міжнародних прав та обов'язків, реалізовувати їх у міжнародних правовідносинах, а також нести міжнародно-правову відповідальність за їх порушення. Вітчизняні науковці підкреслюють її комплексний характер. Наприклад, В. Н. Денисов акцентує увагу на тому, що сутність цієї категорії розкривається через її ознаки та елементи [1, с. 145]. До ключових ознак належать: можливість самостійно виступати на міжнародній арені; здатність брати участь у створенні норм міжнародного права (правотворча функція); а також можливість нести міжнародно-правову відповідальність.

Структурно міжнародна правосуб'єктність охоплює два нерозривно пов'язаних елементи: міжнародна правоздатність та міжнародна дієздатність. Правоздатність являє собою юридичну можливість мати міжнародні права та обов'язки, що є потенційною ознакою, яка виникає з моменту набуття статусу суб'єкта. Дієздатність же є здатністю суб'єкта самостійно, власними діями реалізовувати ці права та обов'язки і виконувати їх, що свідчить про активну участь у міжнародних правовідносинах (наприклад, шляхом укладення

міжнародних договорів або направлення дипломатичних представництв). Відсутність одного з цих елементів, або їх обмеження, призводить до існування суб'єктів із частковою або спеціальною правосуб'єктністю. Наприклад, міжнародні організації, як похідні суб'єкти, мають лише ту дієздатність, яка необхідна для виконання їхніх статутних функцій – це яскраво демонструє функціональний характер сучасного міжнародного права [2, с. 250].

Варто також наголосити, що обсяг прав та обов'язків у різних категорій суб'єктів не є універсальним. Згідно з загальноприйнятою класифікацією, держава є первинним (оригінарним) суб'єктом, чия правосуб'єктність вважається повною та необмеженою за змістом, оскільки вона виникає *ipso facto* (сама по собі) за наявності необхідних ознак державності. На противагу цьому, похідні (вторинні) суб'єкти, як-от міжнародні міжурядові організації чи народи, що борються за самовизначення, мають обмежену або спеціальну правосуб'єктність. Ця спеціальна правосуб'єктність обумовлена цілями їхнього створення або боротьби і делегована їм волею держав [3, с. 301]. Розуміння цих відмінностей є ключовим для подальшого аналізу статусу державних утворень, які часто балансують між повноцінною державністю та іншими, обмеженими формами міжнародної суб'єктності.

Зокрема, В. В. Касяненко визначає міжнародну правосуб'єктність як особливу якість, що дає право бути суб'єктом МПП і відображає ступінь юридичної можливості участі у створенні міжнародно-правових норм та їх реалізації [3, с. 23]. Натомість, В. Н. Денисов акцентує увагу на тому, що сутність цієї категорії розкривається через її ознаки та елементи. До ключових ознак належать: можливість самостійно виступати на міжнародній арені; здатність брати участь у створенні норм міжнародного права (правотворча функція); а також можливість нести міжнародно-правову відповідальність [1, с. 145]. О. В. Задорожній, розглядаючи правосуб'єктність із позицій практичної реалізації, наголошує, що вона є фундаментальною передумовою для самостійного захисту суб'єктом своїх прав та законних інтересів у міжнародних судах та арбітражах, що підкреслює процесуальний аспект цієї категорії та її значення для

забезпечення правопорядку [4, с. 91]. У свою чергу, М. О. Цимбалюк розглядає міжнародну правосуб'єктність як набір юридичних властивостей, визнаних спільнотою держав, які дозволяють певній сутності прямо й безпосередньо застосовувати до себе норми міжнародного права, чим посилюється ідея обов'язковості та прямої дії міжнародних зобов'язань, незалежно від внутрішнього законодавства [5, с. 16].

Структурно міжнародна правосуб'єктність охоплює два нерозривно пов'язаних елементи, що кореспондують елементам правосуб'єктності у внутрішньому праві: міжнародна правоздатність та міжнародна дієздатність. Правоздатність являє собою юридичну можливість мати міжнародні права та обов'язки, що є потенційною ознакою. Дієздатність же є здатністю суб'єкта самостійно реалізовувати ці права та обов'язки і виконувати їх, що свідчить про активну участь у міжнародних правовідносинах. Окрім того, деякі дослідники виділяють третій елемент – деліктоздатність – як здатність нести відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань, хоча часто вона розглядається як складова дієздатності.

Детальне вивчення міжнародної правоздатності виявляє суттєві відмінності між категоріями суб'єктів. Для держави як первинного суб'єкта правоздатність є універсальною та необмеженою (генеральною), оскільки вона впливає безпосередньо з її суверенітету і охоплює всі можливі права та обов'язки, передбачені МПП. Натомість, для похідних суб'єктів, зокрема міжнародних організацій, правоздатність є спеціальною і функціональною; вона жорстко обмежена цілями та повноваженнями, закріпленими в їхніх установчих актах. Ця різниця має критичне значення: якщо правоздатність держави є презумпцією її участі у правовідносинах, то правоздатність похідних суб'єктів є винятком і повинна бути чітко доведена. Професор І. П. Полякова підкреслює, що саме через обмеження правоздатності похідних суб'єктів, правова система забезпечує пріоритет суверенітету держав та підтримує ієрархію суб'єктів [6, с. 45].

Міжнародна дієздатність є практичним вираженням правоздатності, відображаючи здатність суб'єкта власними діями набувати і здійснювати міжнародні права, а також створювати для себе юридичні обов'язки. Основні форми реалізації дієздатності охоплюють право на укладення міжнародних договорів (*jus tractatu*), право на встановлення та підтримання дипломатичних і консульських відносин (*jus legationis*), а також можливість участі у міжнародних конференціях та організаціях. Обсяг дієздатності, так само як і правоздатності, є повним для держав і обмеженим для похідних суб'єктів. Наприклад, міжнародні організації не можуть укласти договори, що виходять за межі їхньої компетенції, визначеної державами-членами. У випадку державних утворень, які є предметом цього дослідження, їхня дієздатність часто є фактичною, а не юридично визнаною, що створює найбільші колізії в МПП.

Особливого значення в сучасних умовах набуває міжнародна деліктоздатність, яка є не просто пасивним елементом, а активною здатністю суб'єкта нести відповідальність за порушення міжнародних зобов'язань. Незалежно від обсягу правоздатності та дієздатності, кожен суб'єкт МПП, згідно з принципом *pacta sunt servanda*, повинен нести відповідальність за вчинене міжнародно-протиправне діяння. Деліктоздатність виступає гарантом міжнародного правопорядку. Л. В. Горбань справедливо зазначає, що в контексті нових загроз, особливо порушень норм *jus cogens* (імперативних норм, таких як заборона агресії), деліктоздатність поширюється навіть на ті утворення, чий юридичний статус є спірним, оскільки міжнародна відповідальність має об'єктивний характер і не може бути скасована фактом невизнання [7, с. 35]. Саме через призму деліктоздатності міжнародна спільнота може застосовувати санкції чи інші примусові заходи до державних утворень, які порушують фундаментальні принципи міжнародного права.

Розмаїття підходів до визначення суб'єктності відображається у доктринальних теоріях міжнародної правосуб'єктності. Основними є теорія волюнтаризму (або позитивістська теорія) та теорія об'єктивізму (або природно-правова теорія).

Теорія волюнтаризму (представниками якої є, зокрема, Г. Кельзен, Д. Анцилотті та у певній мірі Г. Трієпель) ґрунтується на ідеї, що джерелом міжнародної правосуб'єктності є воля самих суб'єктів, а точніше, воля суверенних держав. Згідно з цим підходом, міжнародне право є правом, створеним існуючими державами, які через двосторонні чи багатосторонні договірні відносини або стійку практику взаємно визнають один одного та погоджуються наділяти правосуб'єктністю інші утворення (наприклад, міжнародні організації) [8, с. 156]. Таким чином, міжнародна правосуб'єктність не є природною якістю, а є делегованою чи конститутивною, тобто вона створюється згодою держав. Ця теорія має особливе значення при розгляді інституту визнання, оскільки вона підтримує конститутивну теорію визнання, згідно з якою нове державне утворення стає повноцінним суб'єктом МПП лише після акту його визнання іншими державами. Цей підхід забезпечує пріоритет держав у системі МПП та підкреслює їхню роль як головних правотворців.

На противагу волюнтаризму, теорія об'єктивізму (або природно-правова теорія), що спирається на ідеї права справедливості та об'єктивної необхідності, стверджує, що міжнародна правосуб'єктність виникає не з волі держав, а з об'єктивних юридичних фактів чи фундаментальних правових принципів, які існують незалежно від згоди окремих держав. Ця теорія тісно пов'язана з декларативною теорією визнання, згідно з якою нове державне утворення набуває правосуб'єктності де-факто у момент своєї появи за наявності необхідних ознак державності (територія, населення, ефективна влада), а акт визнання іншими державами є лише декларацією (констатацією) вже існуючого факту. Об'єктивісти стверджують, що певні права та обов'язки (наприклад, дотримання *jus cogens* або норм гуманітарного права) є універсальними та не залежать від суб'єктивної волі держав [3, с. 91].

Сучасна доктрина і практика міжнародного права демонструють відхід від абсолютизму цих класичних теорій. Замість того, щоб обирати між чистою волею держав і об'єктивними фактами, багато вчених та міжнародних інституцій схилиються до функціонального підходу. Цей підхід, що став особливо

актуальним після консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН (1949 р.), визнає правосуб'єктність залежно від обсягу функцій та цілей, які суб'єкт фактично виконує та переслідує в міжнародних відносинах. Функціональний підхід дозволяє пояснити, чому міжнародні організації мають правосуб'єктність, відмінну від державної, і чому певні державні утворення, не визнані де-юре, все ж несуть де-факто міжнародну відповідальність. Цей гнучкий підхід є найважливішим методологічним інструментом для оцінки складного та часто суперечливого правового статусу державних утворень. [3, с. 88].

На противагу цьому, об'єктивізм (або природно-правова теорія), що спирається на ідеї права справедливості та об'єктивної необхідності, стверджує, що міжнародна правосуб'єктність виникає не з волі держав, а з об'єктивних юридичних фактів чи фундаментальних правових принципів, які існують незалежно від згоди окремих держав [3, с. 91]. Об'єктивісти стверджують, що певні права та обов'язки є універсальними та не залежать від суб'єктивної волі держав. Ця теорія тісно пов'язана з декларативною теорією визнання, згідно з якою нове державне утворення набуває правосуб'єктності де-факто у момент своєї появи за наявності необхідних ознак державності (територія, населення, ефективна влада), а акт визнання іншими державами є лише декларацією (констатацією) вже існуючого факту. Цей підхід забезпечує правову основу для принципів, які мають імперативний характер (*jus cogens*), таких як заборона геноциду, рабства чи агресії, оскільки їхня обов'язковість не може бути скасована бажанням чи відсутністю згоди окремої держави.

Сучасна доктрина і практика міжнародного права демонструють відхід від абсолютизму цих класичних теорій. Замість того, щоб обирати між чистою волею держав і об'єктивними фактами, багато вчених та міжнародних інституцій схиляються до функціонального підходу. Цей підхід став особливо актуальним після консультативного висновку Міжнародного Суду ООН у справі про відшкодування збитків, понесених на службі ООН (1949 р.), в якому Суд визнав міжнародну правосуб'єктність ООН, необхідну для виконання її статутних

функцій. Функціональний підхід визнає правосуб'єктність залежно від обсягу функцій та цілей, які суб'єкт фактично виконує та переслідує в міжнародних відносинах, а також від ефективності його діяльності [5, с. 250]. Таким чином, міжнародна правосуб'єктність розглядається не як фіксований, а як динамічний та гнучкий набір прав і обов'язків, необхідних для досягнення цілей.

Цей функціональний підхід є найважливішим методологічним інструментом для оцінки складного та часто суперечливого правового статусу державних утворень, які є предметом цього дослідження. Багато невизнаних утворень, незважаючи на відсутність *de jure* визнання, фактично виконують державні функції: видають документи, контролюють кордони, укладають необхідні економічні угоди. Функціональний підхід дозволяє частково легітимізувати їхню діяльність у вузьких сферах (наприклад, у сфері прав людини або дотримання гуманітарного права) без надання повного статусу суб'єкта МПП. Це пояснює, чому міжнародні суди та правозахисні організації, як-от Європейський суд з прав людини, можуть поширювати свою юрисдикцію на території, контрольовані невизнаними утвореннями, розглядаючи їх як фактичних контролерів території і, відповідно, акторів, що несуть певні міжнародні зобов'язання [9, с. 110]. Отже, саме функціональний аспект дозволяє міжнародному праву адаптуватися до політичних реалій, зберігаючи при цьому базові принципи, такі як територіальна цілісність та суверенітет. На підставі різних критеріїв – походження, обсягу прав та обов'язків – сформована класифікація суб'єктів міжнародного публічного права. За критерієм походження розрізняють первинні (оригінарні) та похідні (вторинні) суб'єкти. Первинним суб'єктом є держава, чия правосуб'єктність виникає одночасно з її появою та існує *ipso facto* (сама по собі) за наявності необхідних ознак. Всі інші суб'єкти є похідними, оскільки їхня правосуб'єктність є обмеженою та делегованою державами (наприклад, міжнародні міжурядові організації). Окремою категорією є народи (нації), які борються за самовизначення, що має спеціальну, цільову правосуб'єктність, обмежену періодом боротьби. Українська доктрина (зокрема, А. С. Довгань) також виділяє специфічні суб'єкти, такі як

вільні міста чи державні утворення, чий статус є унікальним або перехідним, що підкреслює необхідність гнучкого підходу до суб'єктного складу МПП [10, с. 101]. Таким чином, міжнародна правосуб'єктність не є універсальною за обсягом і може бути повною (як у суверенних держав) або обмеженою (як у похідних суб'єктів).

Міжнародна правосуб'єктність є складною юридичною категорією, що визначає здатність суб'єкта бути носієм прав і обов'язків на міжнародній арені, реалізовувати їх через правоздатність і дієздатність та нести відповідальність. Незважаючи на існування різних доктринальних теорій, сучасна практика відходить від їхнього абсолютизму, визнаючи функціональний характер суб'єктності для похідних учасників. Держава залишається первинним суб'єктом із повною правосуб'єктністю. Розуміння цих засад є критично важливим для подальшого аналізу правового статусу державних утворень, чия суб'єктність є частковою, спірною та перебуває у залежності від політико-правового акту міжнародного визнання.

1.2. Держава як основний та первинний суб'єкт міжнародного права

Переходячи від загального аналізу сутності міжнародної правосуб'єктності до вивчення її конкретних носіїв, необхідно зосередитися на державі, яка історично, доктринально і практично є основним та первинним суб'єктом міжнародного публічного права. Саме держава виступає творцем, гарантом та головним об'єктом регулювання міжнародно-правових норм, і саме її правосуб'єктність є вихідною точкою для визначення статусу всіх інших суб'єктів.

Визначення держави як суб'єкта міжнародного публічного права ґрунтується на чотирьох класичних ознаках, які були кодифіковані у статті 1 Конвенції Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 року. До них належать: постійне населення, визначена територія, власний уряд (публічна влада) та здатність вступати у відносини з іншими державами (суверенітет) [11, с. 62].

Українські науковці активно розвивають доктринальне тлумачення цих класичних ознак. Зокрема, М. В. Буроменський підкреслює, що наявність цих ознак надає державі фактичний статус суб'єкта, незалежно від політичного акту визнання, що відповідає декларативній теорії міжнародного права [12, с. 26]. Цю позицію підтримує і В. М. Репецький, який наголошує, що визначальною умовою виникнення міжнародної правосуб'єктності є не зовнішнє визнання, а ефективність внутрішніх структур: уряд має бути спроможним забезпечити функціонування державної влади та дотримання міжнародного права на своїй території [13, с. 55].

Щодо територіальної ознаки, то О. А. Гавриленко розкриває її зміст, зазначаючи, що «визначена територія» охоплює не лише сухопутні та водні простори, але й повітряний простір та надра, підкреслюючи, що її непорушність є фундаментальним принципом міжнародного публічного права, порушення якого (особливо в умовах збройної агресії) ставить під сумнів легітимність будь-яких новоутворень на цій території [14, с. 47].

Досліджуючи елемент «публічна влада», О. В. Задорожній акцентує увагу на її інституціональній незалежності – влада має бути не лише ефективною, а й суверенною, тобто вільною від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього політичного чи юридичного підпорядкування [4, с. 102]. Ця незалежність, що виражається у здатності самостійно приймати рішення, є прямою передумовою для реалізації четвертої ознаки – здатності вступати у міжнародні відносини, що є зовнішнім проявом державного суверенітету.

Територія виступає матеріальною основою, обмеженою географічною сферою дії юрисдикції держави. Населення – це людська спільнота, що постійно проживає на цій території та має громадянський зв'язок із державою. Публічна влада (уряд) є організаційним елементом, що забезпечує ефективний контроль над територією та здатність виконувати міжнародні зобов'язання.

Проте, серед усіх ознак вирішальне значення має державний суверенітет. Суверенітет – це юридична якість, яка відрізняє державу від будь-якої іншої організації чи державного утворення. Він являє собою верховенство державної

влади всередині її території (внутрішній суверенітет) та її незалежність у здійсненні зовнішньої політики і міжнародних відносин зовні (зовнішній суверенітет). Український дослідник Т. В. Корнійчук наголошує, що саме суверенітет є джерелом необмеженої (генеральної) міжнародної правоздатності держави, оскільки дозволяє їй самостійно визначати обсяг своїх прав та обов'язків, беручи участь у правотворчості, насамперед через укладення міжнародних договорів [15, с. 45]. Таким чином, суверенітет забезпечує рівність держав як суб'єктів МПП, оскільки кожна держава, незалежно від її економічної чи військової могутності, має рівні права у міжнародних відносинах.

Глибше розкриття змісту внутрішнього суверенітету передбачає його розуміння як верховенства, єдності та неподільності державної влади над усіма особами та об'єднаннями в межах її території. Це означає, що держава має виключне право на видання загальнообов'язкових нормативно-правових актів та на застосування примусу для забезпечення їх виконання, що є важливим показником її легітимності та ефективності. Професор О. В. Буткевич підкреслює, що внутрішній суверенітет забезпечує монополію держави на правотворчість та правозастосування, що виключає можливість існування будь-якої іншої, конкуруючої верховної влади на її території. Таким чином, будь-яке посягання на цю монополію з боку недержавних чи квазідержавних утворень розцінюється як порушення територіальної цілісності та міжнародного правопорядку [2, с. 115].

Зміст зовнішнього суверенітету виражається у незалежності держави від будь-якої іншої держави чи міжнародної організації у сфері міжнародних відносин. Ця незалежність є джерелом усіх міжнародних прав держави, які вона реалізує через свою дієздатність. Одним із найважливіших зовнішніх проявів суверенітету є право на укладення міжнародних договорів (*jus tractatu*), що дозволяє державі не лише брати на себе зобов'язання, але й активно брати участь у формуванні самого міжнародного права. В. М. Репецький зазначає, що зовнішній суверенітет є необхідною умовою для забезпечення принципу невтручання у внутрішні справи, оскільки він юридично захищає державу від

будь-якого зовнішнього політичного, економічного чи військового тиску, спрямованого на зміну її внутрішнього устрою [13, с. 57].

Реалізація зовнішнього суверенітету також нерозривно пов'язана з правом на дипломатичні та консульські відносини (*jus legationis*). Це право є не просто формальністю, а інструментом активної зовнішньої політики, що дозволяє державі представляти свої інтереси, вести переговори та захищати своїх громадян за кордоном. Відповідно, здатність державного утворення встановлювати постійні, повноцінні та визнані іншими державами дипломатичні місії є яскравою практичною ознакою його повноцінної міжнародної правосуб'єктності. Держави, що користуються повним суверенітетом, мають право самостійно вирішувати, з ким і в якому обсязі підтримувати такі відносини, і це рішення є актом їхньої суверенної волі, захищеним міжнародним правом.

Крім того, зовнішній суверенітет надає державі право на членство в міжнародних організаціях та участь у міжнародних конференціях, де приймаються рішення, які впливають на глобальний правопорядок. Держави-члени, користуючись принципом суверенної рівності, мають право на рівний голос при прийнятті рішень (наприклад, у Генеральній Асамблеї ООН). Ця здатність брати участь у діяльності міжнародних інституцій (таких як ООН, СОТ, ВООЗ) є ще одним важливим критерієм, що відрізняє державу з повною правосуб'єктністю від державних утворень, які, як правило, позбавлені цієї можливості або мають лише обмежений статус спостерігача. Таким чином, суверенітет виступає не лише як принцип захисту, але й як принцип активної участі у формуванні та реалізації міжнародно-правової системи.

Проте, у сучасному світі поняття абсолютного суверенітету зазнало суттєвої трансформації. Глобалізація, розвиток міжнародного гуманітарного права та встановлення імперативних норм (*jus cogens*) призвели до усвідомлення того, що суверенітет не є необмеженим. Держави добровільно приймають на себе зобов'язання, які функціонально обмежують їхню внутрішню та зовнішню свободу дій (наприклад, у сфері прав людини). В. Н. Денисов зазначає, що

сучасний суверенітет набуває функціонального або релятивного змісту, оскільки він має реалізовуватися виключно в межах міжнародного права, не порушуючи фундаментальних його принципів [1, с. 148]. Це означає, що держава, хоч і залишається верховною, не може посилається на суверенітет для виправдання грубих порушень міжнародного права.

Саме через призму суверенітету реалізується принцип суверенної рівності держав, закріплений у Статуті ООН. Цей принцип означає, що всі держави, незалежно від їхньої військової потужності, розміру території, форми правління чи економічного потенціалу, мають однакові юридичні права та обов'язки в міжнародному праві. М. О. Цимбалюк підкреслює, що суверенна рівність є юридичною фікцією, необхідною для підтримки стабільності міжнародного правопорядку, оскільки вона забезпечує рівний голос у правотворчості та рівну міжнародно-правову відповідальність [16, с. 18]. Такий підхід унеможливорює формальне юридичне домінування сильних держав і є критично важливим для протидії будь-яким спробам нелегітимного втручання чи агресії, а також для оцінки легітимності державних утворень, які намагаються порушити територіальну цілісність суверенної держави. Утім, у сучасному світі поняття абсолютного суверенітету зазнало суттєвої трансформації. Глобалізація, розвиток міжнародного гуманітарного права та встановлення імперативних норм (*jus cogens*) призвели до усвідомлення того, що суверенітет не є необмеженим. Держави добровільно приймають на себе зобов'язання, які функціонально обмежують їхню внутрішню та зовнішню свободу дій (наприклад, у сфері прав людини). В. Н. Денисов зазначає, що сучасний суверенітет набуває функціонального або релятивного змісту, оскільки він має реалізовуватися виключно в межах міжнародного права, не порушуючи фундаментальних його принципів, зокрема, принципів незастосування сили та поваги до територіальної цілісності інших держав [1, с. 148].

Реалізація суверенітету виявляється у комплексі основних прав та обов'язків держави як суб'єкта міжнародного публічного права. До фундаментальних прав належать: право на мирне співіснування, право на

самооборону (індивідуальну та колективну), право на повагу до територіальної цілісності та політичної незалежності, а також право на рівність. Основними обов'язками є: обов'язок утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави; обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів; обов'язок співробітництва з іншими державами; та неухильне дотримання міжнародних зобов'язань (принцип *pacta sunt servanda*) [17 с. 101]. Ці права та обов'язки є взаємопов'язаними та створюють основу для функціонування міжнародного правопорядку, який є обов'язковим для всіх державних утворень.

Ключовим обов'язком, що гарантує існування і захист прав усіх держав, є обов'язок утримуватися від застосування сили або загрози силою, закріплений у статті 2(4) Статуту ООН. Цей принцип має характер *jus cogens* і є основою міжнародної безпеки. Винятком із нього є право на індивідуальну та колективну самооборону, передбачене статтею 51 Статуту ООН, яке може бути реалізоване лише у відповідь на збройний напад. Вітчизняний дослідник О. В. Лукашук наголошує, що цей обов'язок набуває особливої значущості в умовах сучасної гібридної агресії, де використання сили може мати непрямий характер (наприклад, підтримка незаконних військових формувань або державних утворень на території іншої держави), але його юридичні наслідки для держави-агресора залишаються незмінними [11, с. 63]. Прикладом реалізації права на колективну самооборону є механізм статті 5 Північноатлантичного договору (НАТО), який передбачає, що напад на одного члена розглядається як напад на всіх.

Іншим фундаментальним обов'язком, що безпосередньо впливає із зовнішнього суверенітету, є неухильне дотримання міжнародних зобов'язань – принцип *pacta sunt servanda* («договори повинні виконуватися»). Цей принцип кодифікований у статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, і він фактично є юридичним вираженням суверенної волі держави, яка, добровільно беручи на себе зобов'язання, погоджується на обмеження своєї зовнішньої свободи дій. П. В. Бігун підкреслює, що саме цей

обов'язок є мірилом надійності держави як партнера у міжнародних відносинах, оскільки невиконання договірних зобов'язань підриває не лише конкретні правовідносини, а й довіру до всієї міжнародної договірної системи [18, с. 19]. Прикладом є зобов'язання щодо нерозповсюдження ядерної зброї, де вихід із договору чи його порушення викликає різку реакцію міжнародної спільноти, оскільки загрожує глобальній безпеці.

Сучасна доктрина акцентує увагу на обмеженні суверенітету через імперативні норми (*jus cogens*) та зобов'язання *erga omnes* (зобов'язання перед усім міжнародним співтовариством). До таких зобов'язань належить, насамперед, обов'язок поваги до прав людини. Хоча внутрішній суверенітет надає державі виключну юрисдикцію над її населенням, порушення фундаментальних прав людини вже не вважається виключно внутрішньою справою. В. Н. Денисов справедливо зазначає, що у випадку масових та систематичних порушень прав людини міжнародне співтовариство, зокрема через Раду Безпеки ООН, може вдаватися до примусових заходів, що є функціональним обмеженням абсолютного суверенітету [1, с. 148]. Прикладом є рішення Європейського суду з прав людини, які, хоч і стосуються внутрішніх справ, є обов'язковими для держав-членів і вимагають внесення змін до національного законодавства та практики.

Важливим елементом правового статусу держави є обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів, що є прямим наслідком заборони застосування сили. Держави мають використовувати такі засоби, як переговори, посередництво, примирення, арбітраж або судовий розгляд. Реалізація цього обов'язку демонструє готовність держави підкоритися міжнародному праву та є протилежністю військової агресії. Наприклад, Міжнародний Суд ООН регулярно розглядає спори щодо делімітації морських кордонів або суверенітету над островами, де обидві суверенні держави погоджуються підкоритися його юрисдикції. Отже, комплекс цих прав та обов'язків, від права на самооборону до обов'язку співробітництва, формує складну, але необхідну систему, яка дозволяє суверенним державам співіснувати в умовах міжнародного правопорядку.

Держава є безумовним, первинним та основним суб'єктом міжнародного публічного права, наділеним універсальною правосуб'єктністю. Її статус ґрунтується на класичних ознаках (територія, населення, публічна влада), але визначальною юридичною якістю є суверенітет – верховенство влади всередині та незалежність зовні. Хоча сучасний суверенітет є функціонально обмеженим нормами *jus cogens* та міжнародними зобов'язаннями, саме він надає державі необмежену правоздатність. Комплекс прав та обов'язків держави формує стрижневі принципи міжнародних відносин, від дотримання яких залежить стабільність усієї системи МПП. Аналіз цієї моделі повноцінного суб'єкта є необхідним для подальшого порівняння зі статусом державних утворень, чия суб'єктність є дефектною або спірною.

1.3. Співвідношення понять «держава», «квазідержавне утворення», «державоподібне утворення» та «державне утворення»

Складність та динамізм сучасного суб'єктного складу міжнародного публічного права породжує гостру необхідність у чіткому розмежуванні між повноцінною суверенною державою та іншими, менш стійкими чи нелегітимними утвореннями, які претендують на державність. Термінологічна невизначеність у цьому питанні є не лише академічною проблемою, але й перешкодою для ефективного застосування міжнародно-правових норм, особливо у контексті міжнародної відповідальності та визначення територіальної цілісності. Таким чином, аналіз співвідношення понять «держава», «державне утворення», «державоподібне утворення» та «квазідержавне утворення» є необхідним для встановлення коректного юридичного статусу.

Першочерговим питанням цього аналізу є поняття «держава» як первинний суб'єкт, чий статус є повним, необмеженим (генеральним) та ґрунтується на наявності чотирьох класичних ознак, включаючи юридично закріплений та визнаний суверенітет.

Ширше розкриття поняття «держава» вимагає не лише перерахування ознак, але й розуміння їхньої інтегральної ролі у формуванні міжнародної правосуб'єктності. Держава, на відміну від усіх інших суб'єктів МПП, володіє генеральною (універсальною) правоздатністю. Це означає, що держава має право володіти будь-якими правами та нести будь-які обов'язки, які не заборонені міжнародним правом. Її правосуб'єктність не є похідною від волі інших держав чи міжнародних договорів, а є оригінальною та самодостатньою.

Інтегральна роль класичних ознак, кодифікованих у Конвенції Монтевідео 1933 року, полягає у їхньому синергетичному поєднанні, яке перетворює територіальне утворення на повноправного суб'єкта МПП [19]. Ці ознаки можна розділити на дві взаємозалежні групи: матеріальні та юридично-організаційні.

Розглядаючи класичні ознаки, слід зазначити, що територія та населення є матеріальними елементами. Територія дає державі просторову сферу дії виключної юрисдикції, а населення – людську основу цієї юрисдикції. Натомість, публічна влада (уряд) та суверенітет є юридично-організаційними елементами. Публічна влада повинна бути ефективною (здатною підтримувати закон і порядок та контролювати територію) і стабільною. Якщо влада не забезпечує елементарної функціональності, міжнародно-правова доктрина ставить під сумнів її здатність виконувати міжнародні зобов'язання, хоча сам факт існування держави це зазвичай не припиняє.

Розглянемо більш детально матеріальні та юридично-організаційні елементи держави.

Матеріальні елементи.

1. Постійне населення. Цей елемент є необхідною людською основою для функціонування держави. Його роль полягає не лише в наявності спільноти, а й у формуванні громадянського зв'язку (інституту громадянства), який дозволяє державі здійснювати персональну юрисдикцію щодо своїх громадян, де б вони не перебували. Населення є об'єктом внутрішнього суверенітету та суб'єктом, що вимагає дипломатичного захисту держави на міжнародній арені.

2. Визначена територія. Це просторова межа, в рамках якої держава здійснює свою територіальну юрисдикцію. Український науковець О. А. Гавриленко розкриває її зміст, зазначаючи, що «визначена територія» охоплює не лише сухопутні та водні простори, але й повітряний простір та надра [14, с. 7]. Інтегральна роль території полягає у забезпеченні виключності юрисдикції – жодна інша держава не має права здійснювати владні повноваження в межах цієї території без згоди суверена. Це є основою принципу територіальної цілісності.

Юридично-організаційні елементи:

1. Власний уряд. Цей елемент є організаційною та функціональною складовою держави. Його інтегральна роль полягає в забезпеченні ефективності та стабільності влади. Уряд має бути спроможним підтримувати правопорядок, керувати адміністративними процесами та, найголовніше, виконувати міжнародні зобов'язання (*pacta sunt servanda*). В. М. Репецький наголошує, що визначальною умовою виникнення міжнародної правосуб'єктності є не зовнішнє визнання, а саме ефективність внутрішніх структур та здатність уряду забезпечити функціонування державної влади [13, с. 55].

2. Здатність вступати у відносини з іншими державами (Суверенітет). Це є визначальна юридична якість держави, яка інтегрує всі попередні елементи і надає їм міжнародно-правового значення. Суверенітет – це верховенство влади всередині (внутрішній аспект) та незалежність зовні (зовнішній аспект). Саме суверенітет надає державі правоздатність у сфері МПП, що виражається у праві на укладення договорів (*jus tractatu*), встановлення дипломатичних відносин (*jus legationis*) та участі в міжнародних організаціях. Т. В. Корнійчук наголошує, що саме суверенітет є джерелом необмеженої (генеральної) міжнародної правоздатності держави, оскільки дозволяє їй самостійно визначати обсяг своїх прав та обов'язків, беручи участь у правотворчості [15, с. 45].

Таким чином, інтегральна роль цих ознак полягає в тому, що вони є обов'язковими і нерозривними. Відсутність чи дефектність будь-якої з них призводить до обмеженої, дефектної чи спірної міжнародної правосуб'єктності (як у випадку квазідержавних утворень). Держава є єдиним суб'єктом МПП, який

поєднує фактичний контроль над територією та населенням із юридичною незалежністю (суверенітетом), забезпечуючи, таким чином, свою оригінальну та універсальну правоздатність.

Український дослідник В. Г. Буткевич підкреслює, що саме універсальність правоздатності є ключовим критерієм. Тоді як міжнародні організації можуть діяти лише в межах повноважень, делегованих їм державами-засновниками (принцип спеціальної правосуб'єктності), держава, завдяки суверенітету, може самостійно визначати обсяг своєї зовнішньої діяльності [2, с. 65]. Це підтверджує її статус як творця міжнародного права, а не лише його об'єкта.

Однак, як уже зазначалося, саме суверенітет є тим, що перетворює фактичне державне утворення на повноцінний юридичний суб'єкт. Юридичний суверенітет – це формальна незалежність і верховенство, що дозволяє державі виступати у міжнародних відносинах на рівних засадах. Визнання державою-аплікантом основних принципів МПП, зокрема принципу *jus cogens* (імперативні норми), є обов'язковою умовою для отримання повного міжнародного визнання і, відповідно, для безперешкодної реалізації свого суверенного права вступати у відносини з іншими державами.

Таким чином, держава – це єдиний суб'єкт, у якому фактичні ознаки (територія, населення, ефективна влада) і юридична якість (суверенітет) поєднуються для створення універсальної міжнародної правосуб'єктності.

На противагу цьому, інші терміни позначають суб'єктів або утворення, які мають лише частину цих ознак або чия державність є юридично дефектною.

Найбільш широким та нейтральним є термін «державне утворення». Український науковець С. В. Ковальчук зазначає, що цей термін використовується у доктрині для позначення будь-якого утворення, яке претендує на державність або володіє певними її ознаками, незалежно від міжнародного визнання. Він охоплює весь спектр: від повноцінної держави до невизнаних територій і є, по суті, родовим поняттям [20, с. 15]. Використання

цього терміна дозволяє досліднику уникнути передчасного юридичного оцінювання та розглядати утворення з позиції фактичного контролю.

Визначення «державного утворення» у доктрині підкреслює його фактичний, а не завжди юридичний характер. В. М. Шаповал розглядає «державне утворення» як онтологічну категорію, що відображає факт існування певної суспільно-політичної організації, яка, принаймні мінімально, відповідає критеріям Конвенції Монтевідео, незалежно від її правового статусу в очах міжнародної спільноти [21, с. 14]. Тобто, на його думку, це утворення, яке де факто функціонує як держава на обмеженій території, навіть якщо де юре не визнане.

Авторитетний німецький юрист-міжнародник І. Бровнлі, розглядаючи питання міжнародної правосуб'єктності, по суті, визначає «державне утворення» як територіальну спільноту, яка має інституційну форму уряду і чий вимоги до державності ще не були вирішені міжнародною спільнотою через визнання або невизнання [22, р. 89]. Такий підхід підкреслює тимчасовий або спірний характер статусу, що робить цей термін зручним для опису невизнаних утворень.

О. В. Задорожній використовує цей термін, щоб підкреслити інституціональну сторону явища, визначаючи «державне утворення» як територіально-політичну одиницю, що має систему публічної влади, яка хоча і не обов'язково є суверенною, але достатньо ефективна для забезпечення мінімального правопорядку [4, с. 98]. Це дозволяє йому включати до цієї категорії як повноцінні держави, так і, наприклад, території під міжнародним управлінням, які керуються адміністрацією, що виконує функції уряду.

У свою чергу, В. Н. Денисов підкреслює динамічний аспект цього поняття. Він стверджує, що «державне утворення» – це перехідний статус, який може мати або висхідний напрямок (коли утворення прагне та має потенціал стати повноцінною державою після досягнення визнання, наприклад, Косово), або низхідний (коли держава втратила ефективний контроль над частиною території, що тимчасово функціонує як утворення з елементами державності, наприклад, у ситуації «failed states» – неспроможних держав) [1, с. 38].

Додатково, американський дослідник К. Хілл (C. Hill), розглядаючи міжнародну політику, вказує, що поняття «державне утворення» часто застосовується до утворень, які є «автономними гравцями» у міжнародних відносинах, але яким бракує «остаточної легітимності» або «верховної влади» у внутрішніх справах. Він акцентує, що ключовим є те, що це утворення здатне вести зовнішню діяльність, незалежно від того, чи ця діяльність має повноцінну юридичну підтримку на міжнародному рівні [23, р. 115]. З погляду цього автора, термін «державне утворення» є, по суті, функціональною категорією, яка використовується для опису будь-якої політичної одиниці, яка функціонує як центр ухвалення рішень, що впливають на міжнародну систему.

Подальше розмежування вимагає введення більш специфічних, оціночних категорій. Поняття «державоподібне утворення» (State-like entity) слугує для позначення тих суб'єктів, які володіють значною частиною формальних ознак держави (територія, населення, адміністративний апарат), але чия міжнародна правосуб'єктність є функціональною та обмеженою, найчастіше – внаслідок зовнішніх юридичних чинників.

В. В. Заболотний акцентує, що правовий статус державоподібного утворення зазвичай визначається міжнародним договором або рішенням міжнародної організації, що передбачає добровільну або вимушену відмову від повного зовнішнього суверенітету на користь іншої держави чи наднаціонального органу [24, с. 69].

До цієї категорії традиційно відносять історичні форми, як-от протекторати, домініони або вільні міста (наприклад, Вільне місто Данциг), чий статус був встановлений міжнародним договором.

Також прикладом історичного державоподібного утворення, чий статус був юридично визначений, але функціонально обмежений, є Гонконг до 1997 року, який мав власні економічні та митні кордони, але не мав суверенітету у сфері зовнішньої політики та оборони, які належали Великій Британії. Іншим прикладом є Ватикан (Святий Престол), чия правосуб'єктність є унікальною, обмеженою духовною місією та підтримкою дипломатичних відносин.

Натомість, термін «квазідержавне утворення», який набув поширення в останні десятиліття, несе негативний юридичний та політичний конотаційний відтінок. Він стосується тих утворень, які володіють фактичною владою (тобто ефективно контролюють територію та населення), але юридично виникають внаслідок грубого порушення імперативних норм міжнародного права, таких як принцип територіальної цілісності або заборона застосування сили. Л. В. Пашковський підкреслює, що квазідержавні утворення, на відміну від державоподібних, виникають не через делегування повноважень, а через узурпацію їхньої частини, часто за військової підтримки зовнішньої держави-агресора [25, с. 117]. Саме тому вони, як правило, стикаються з політикою невизнання з боку міжнародної спільноти.

Ключовим критерієм розмежування, на думку І. Д. Петренка, є джерело їхньої легітимності та ефективність суверенітету: якщо державоподібні утворення часто мають зовнішню юридичну основу, навіть якщо вона є обмеженою, то квазідержавні утворення характеризуються відсутністю міжнародної легітимності та обмеженим або конфліктним суверенітетом, особливо у сфері зовнішніх відносин, де вони не можуть повноцінно реалізовувати *jus tractatu* [26, с. 110].

Типовими та актуальними прикладами квазідержавних утворень є Придністров'я (на території Молдови), Абхазія та Південна Осетія (на території Грузії), а також самопроголошені «народні республіки» на окупованих територіях України, чиє існування прямо порушує суверенітет і територіальну цілісність відповідних держав.

Ключовим критерієм для відмежування квазідержавного утворення від повноцінної держави є його дефектний суверенітет. Таке утворення не може повноцінно реалізувати свою здатність вступати у міжнародні відносини (*jus tractatu* та *jus legationis*) через брак міжнародного визнання, що є прямим наслідком його нелегітимного походження. Юридичний статус квазідержавного утворення обмежується виключно внутрішніми та технічними аспектами (наприклад, видачею власних документів, внутрішнім правопорядком), але він

не має необмеженої (генеральної) міжнародної правоздатності. Наприклад, жодне з вищезазначених квазідержавних утворень не є членом ООН, не може звернутися до Міжнародного Суду ООН у якості сторони спору та не бере повноцінної участі у формуванні міжнародного звичаєвого чи договірного права. Таким чином, у спектрі «державних утворень» квазідержавні утворення займають місце нелегітимних або аномальних суб'єктів, чиє існування кидає прямий виклик чинному міжнародному правопорядку.

Основним критерієм для розмежування всіх цих категорій є міжнародне визнання, яке, незважаючи на панівну декларативну теорію, залишається вирішальним чинником повної міжнародної правосуб'єктності. Для повноцінної держави правосуб'єктність виникає *ipso facto*, і визнання її лише констатує. Для квазідержавних та державоподібних утворень відсутність широкого міжнародного визнання або його спеціальний, обмежений характер є головною юридичною перешкодою. Науковець О. С. Захарова підкреслює, що ці утворення існують у «сірій зоні» міжнародного права: вони мають фактичну дієздатність (наприклад, здійснюють внутрішній правопорядок і навіть можуть укладати необхідні економічні угоди), але позбавлені юридичної правоздатності (не можуть стати членами ООН чи звернутися до Міжнародного Суду ООН у якості повноправної сторони) [27, с. 48].

Таким чином, термінологічний апарат у сфері суб'єктності МПП відображає спектр юридичного статусу. Держава є еталоном з повною та універсальною правосуб'єктністю.

Державне утворення – це загальне, нейтральне поняття.

Державоподібне утворення має зовнішню схожість та, як правило, обмежену юридичну основу.

Квазідержавне утворення – це найбільш проблематична категорія, що виникає, як правило, внаслідок конфлікту і має дефектну легітимність та суперечливий статус, часто несучи при цьому міжнародну відповідальність за порушення гуманітарного права. Чітке розмежування цих понять є необхідним для подальшого аналізу їхньої ролі у міжнародних відносинах та визначення

правових наслідків їхнього існування, особливо щодо порушення територіальної цілісності суверенних держав.

На основі проведеного аналізу теоретичних засад та термінологічного апарату міжнародного публічного права (МПП) щодо суб'єктності та державного статусу, можна сформулювати низку ключових висновків. Держава є первинним та універсальним суб'єктом міжнародного права, чия правоздатність є генеральною та оригінальною. Це означає, що держава може мати будь-які права та нести будь-які обов'язки, не заборонені *jus cogens* та загальновизнаними принципами МПП. Повноцінний статус держави формується завдяки інтегральному поєднанню чотирьох класичних ознак, закріплених у Конвенції Монтевідео (населення, територія, ефективна влада, суверенітет). Саме суверенітет (зовнішня незалежність і внутрішнє верховенство) є юридичною якістю, яка перетворює фактичне утворення на повноцінного суб'єкта МПП, здатного до реалізації *jus tractatu*. Ключові терміни, що описують утворення з неповним або дефектним державним статусом, формують спектр, який відображає ступінь їхньої легітимності та функціональної повноти.

Поняття «державне утворення» є найбільш широким і нейтральним родовим поняттям, яке використовується для позначення будь-якого утворення, яке де факто володіє певними ознаками державності, незалежно від міжнародного визнання. Це інструмент для уникнення передчасного юридичного оцінювання та дозволяє досліднику оперувати фактичними реаліями. Натомість, термін «державоподібне утворення» застосовується до утворень, які мають високий рівень інституціоналізації, але чия міжнародна правосуб'єктність функціонально обмежена за згодою або міжнародним актом, що робить їхній статус легальним, але не суверенним у повному обсязі. Найбільш проблематичною категорією є «квазідержавне утворення», яке є оціночним терміном, що стосується утворень, які виникли внаслідок порушення імперативних норм МПП (як-от територіальної цілісності) і, як наслідок, стикаються з політикою невизнання. Вони мають дефектну легітимність та

обмежений суверенітет, що унеможлиблює їх повноцінну участь у міжнародних відносинах, навіть при наявності ефективного фактичного контролю.

Незважаючи на панівну декларативну теорію визнання, для повноти міжнародної правосуб'єктності, особливо для «сірих зон» (квазідержавних утворень), міжнародне визнання залишається вирішальним чинником. Відсутність визнання обмежує здатність утворення реалізувати свої права та обов'язки (*jus legationis* та *jus tractatu*), залишаючи його з фактичною дієздатністю, але без повної юридичної правоздатності. Ці висновки формують теоретичну основу для подальшого дослідження практичних наслідків функціонування нелегітимних утворень у міжнародно-правовому полі.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ

2.1. Поняття та види державних утворень у контексті міжнародного права

Дослідження міжнародно-правового статусу суб'єктів міжнародного права вимагає детального аналізу утворень, які за своїми характеристиками наближаються до держав, проте мають специфічні особливості виникнення, функціонування або обсягу правосуб'єктності. У сучасному міжнародному праві (МПП) визначення суб'єктності виходить далеко за межі статичних критеріїв Конвенції Монтевідео, охоплюючи динамічні, тимчасові або договірно обмежені форми, які класифікуються як спеціальні категорії державних утворень. Дослідження цих категорій є критично важливим для розуміння гнучкості та еволюції МПП, оскільки вони представляють випадки, коли міжнародна правосуб'єктність є або функціональною, або похідною, або перебуває у стані юридичної трансформації. Аналіз цих спеціальних утворень дозволяє коректно визначити їхні права та обов'язки, особливо у контексті міжнародної відповідальності, самовизначення та правонаступництва.

Класичне міжнародне право тривалий час оперувало виключно поняттям суверенної держави, проте розвиток принципу самовизначення народів та процеси деколонізації призвели до появи нових категорій суб'єктів. Першочергове значення серед них мають держави, що перебувають у процесі становлення, представлені насамперед рухами за національне визволення (РНВ). Такі утворення розглядаються як «держави в стані зародження», що володіють функціональною правосуб'єктністю, необхідною для реалізації права на самостійне політичне існування.

Міжнародне право визнає ці рухи як специфічні, функціональні суб'єкти, виходячи з принципу самовизначення народів, зафіксованого у Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права 1970 року. РНВ не відповідають

класичним критеріям Монтевідео, оскільки, як правило, не контролюють усю заявлену територію та не мають стабільної влади. Проте, їхня правосуб'єктність є функціональною і виникає *ipso jure* (в силу закону), а не за згодою інших держав. Американський науковець Р. Фальк (R. Falk) акцентує, що визнання РНВ є політико-юридичним інструментом, спрямованим на підтримку деколонізації та боротьби проти расистських режимів, надаючи їм право на ведення бойових дій згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема, Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій [9, с. 112].

Дж. Кроуфорд зауважує, що міжнародне право визнає такі рухи як представників народів, що борються проти колоніального панування або іноземної окупації, надаючи їм право брати участь у міжнародних конференціях та укладати певні види угод [28, р. 385]. Це підтверджує тезу про те, що правосуб'єктність може виникати авансом, як інструмент забезпечення фундаментальних прав великих людських спільнот. Український юрист О. В. Лукашук зазначає, що статус РНВ є тимчасовим і завершується або досягненням незалежності (як, наприклад, у випадку Алжиру чи Анголи), або поразкою руху [11, с. 65].

На сучасному етапі до таких суб'єктів часто відносять, наприклад, Організацію визволення Палестини (ОВП), яка отримала статус спостерігача в ООН, що свідчить про обмежену, але визнану міжнародну правоздатність, необхідну для представництва народу на міжнародній арені. О. В. Буткевич наголошує, що такий статус дозволяє їм користуватися нормами гуманітарного права ще до моменту остаточної трансформації у повноцінну державність [2, с. 245].

Іншою категорією, що демонструє обмежений або похідний суверенітет, є асоційовані держави та протекторати. Ці форми є яскравими прикладами державоподібних утворень, чий правовий статус історично виникав і досі регулюється міжнародним договором з іншою, суверенною державою – Метрополією або Державою-протектором. У контексті протекторатів, таких як історичний Британський протекторат в Єгипті, суверенітет у сфері зовнішньої

політики та оборони був повністю переданий протектору, тоді як внутрішня автономія могла зберігатися.

Сучасні асоційовані держави являють собою більш досконалу та добровільну модель розділеного суверенітету. Європейський дослідник М. В. Кларк (M. W. Clark) визначає асоційовану державу як самоврядну територію, яка має внутрішній суверенітет, але делегувала ключові зовнішні повноваження за договором з державою-асоціатором [17, р. 41]. К. Вальтер зазначає, що вільна асоціація не означає втрату правосуб'єктності, оскільки народ такої держави зберігає право на розірвання зв'язку в будь-який момент [29, р. 112].

Прикладом є Острови Кука чи Ніуе, які асоційовані з Новою Зеландією. Ці утворення можуть самостійно укладати певні міжнародні угоди та бути членами окремих міжнародних організацій, наприклад ВООЗ, що підтверджує їхню функціональну міжнародну правосуб'єктність. Проте така суб'єктність завжди є похідною та договірною обмеженою на користь держави-асоціатора. В. М. Репецький вказує, що це дозволяє малим територіям уникати фінансового тягаря утримання армії чи дипломатичних мереж [14, с. 156].

Найбільш складною з юридичної точки зору є категорія утворень, що виникли внаслідок розпаду держав, або проблема «держав- правонаступниць». Це явище регулюється нормами міжнародного права правонаступництва, зокрема Віденськими конвенціями 1978 та 1983 років, яке є критично важливим для збереження стабільності міжнародного правопорядку. правонаступництво – це перехід прав та обов'язків від попередньої держави (прецесора) до нової.

Ю. О. Кузнєцов підкреслює, що міжнародне право проводить чітку межу між продовженням існування, коли одна держава залишається тією ж особою в МПП (як Росія щодо СРСР), та правонаступництвом, коли виникають декілька нових суб'єктів (наприклад, Чехія та Словаччина після Чехословаччини) [30, с. 180]. Американський професор М. Шарф зазначає, що практика правонаступництва часто є непослідовною та залежить від політичного контексту визнання [31, р. 12].

Новоутворені держави- правонаступниці набувають повну міжнародну правосуб'єктність одразу після фактичного становлення, але при цьому мають вирішити складні питання: правонаступництво щодо договорів (проблема *tabula rasa*), розподіл державної власності, архівів та боргів. Утворення, що виникають внаслідок розпаду, як держави колишньої Югославії, часто одразу визнаються повноцінними державами, проте їхній статус щодо зобов'язань залишається об'єктом складних багатосторонніх переговорів.

Українська доктрина, представлена роботами М. М. Гнатовського, акцентує увагу на тому, що для України правонаступництво стало фундаментом легітимізації кордонів [32, с. 88]. Процес трансформації внаслідок розпаду вимагає не лише фактичного контролю, а й юридичного «входження» в існуючу мережу міжнародних прав, що не завжди відбувається автоматично. Це зумовлює необхідність активного міжнародного визнання з боку провідних акторів.

Особливе місце в ієрархії посідають невизнані державні утворення або де-факто держави. Вони володіють матеріальними ознаками держави, проте позбавлені правового визнання. Б. Коппітерс зауважує, що такі утворення створюють юридичний вакуум, оскільки вони не можуть бути повноцінними сторонами міжнародних договорів, але фактично здійснюють управління великими територіями [33, р. 203].

Аналіз термінологічного апарату дозволяє стверджувати, що поняття «державне утворення» є родовим щодо квазідержав та державоподібних суб'єктів. Критерієм розмежування тут виступає обсяг та джерело правосуб'єктності. Якщо держава володіє оригінарною правосуб'єктністю, то державні утворення типу РНВ мають функціональну правосуб'єктність, а асоційовані держави – делеговану.

Еволюція статусів свідчить про поступове відмирання примусових форм залежності. На заміну протекторатам прийшли форми вільної асоціації, що базуються на рівності сторін перед законом. Це відображає тенденцію демократизації МПП та посилення захисту прав малих народів на політичне

самовизначення. Суверенітет перестає бути монолітним, стаючи сукупністю функцій, які можуть розподілятися між різними суб'єктами.

Важливо враховувати, що статус державного утворення часто залежить від політичної волі. Навіть за наявності об'єктивних критеріїв державності, процес трансформації в повноцінного суб'єкта може тривати десятиліттями, як це спостерігається у випадку Палестини. Т. Грант підтверджує, що визнання часто використовується як інструмент легітимізації, а не просто як констатація факту існування суб'єкта [34, р. 55].

Сучасні виклики, такі як сецесія та іредентизм, породжують нові типи державних утворень, які часто називають «сірими зонами». О. В. Задорожній підкреслює, що відсутність чіткого правового алгоритму для таких випадків створює загрозу безпеці, оскільки такі утворення стають об'єктами маніпуляцій [4, с. 112]. Міжнародна доктрина намагається вирішити цю проблему через концепцію «функціонального визнання».

Правовий статус асоційованих держав також продовжує еволюціонувати. Деякі з них починають брати активнішу участь у міжнародній правотворчості, що поступово стирає межу між ними та повноцінними державами. Т. Франк зауважує, що така гнучкість форматів є ознакою зрілості правової системи, здатної адаптуватися до потреб різноманітних спільнот [35, р. 142].

Досліджуючи протекторати в історичному аспекті, ми бачимо, як право використовувалося для прикриття колоніальних амбіцій. Проте сучасні форми міжнародної опіки (наприклад, у Східному Тиморі чи Косово) демонструють якісно інший підхід – розбудову власних інститутів для майбутнього суверенітету.

Проблема держав- правонаступниць також тісно пов'язана з питанням ідентичності населення. При розпаді держав часто виникають колізії громадянства. Р. Мюллерсон зазначає, що правонаступництво може базуватися на доктрині «відновлення незалежності», як у досвіді країн Балтії [36, р. 77]. Це забезпечує баланс між правом на нову ідентичність та стабільністю правопорядку.

Спеціальні категорії державних утворень – від РНВ до асоційованих держав та держав- правонаступниць – демонструють, що міжнародна правосуб'єктність є гнучким, динамічним явищем, яке виходить за межі статичних критеріїв Монтевідео. Рухи за національне визволення набувають функціональної суб'єктності для реалізації права на самовизначення. Асоційовані держави мають договірно обмежений суверенітет. Натомість, держави- правонаступниці набувають повної, але нової міжнародної правосуб'єктності, обтяженої необхідністю вирішення складних юридичних питань переходу прав та обов'язків.

Аналіз цих категорій підтверджує, що міжнародне право оперує не лише абсолютною категорією «держава», а й низкою державоподібних суб'єктів, які є невід'ємною частиною сучасної міжнародної системи. Критерії розмежування цих утворень базуються на балансі між фактичною спроможністю (effectiveness) та юридичною правомірністю (legitimacy).

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що категорія «державні утворення» є необхідним елементом міжнародно-правової реальності, який забезпечує перехід від територіальної спільноти до суверенного суб'єкта. Хоча кожна з розглянутих категорій має свої унікальні проблеми – від легітимізації РНВ до технічних аспектів правонаступництва – всі вони підпорядковані загальній меті забезпечення стабільності та передбачуваності міжнародних відносин у часи глибоких політичних трансформацій.

2.2. Міжнародно-правове визнання: теорії, форми та наслідки

Інститут міжнародно-правового визнання є одним із найскладніших та найбільш дискусійних аспектів сучасного міжнародного права, оскільки він перебуває на перетині суворої юридичної догматики та динамічної політичної доцільності. Процес визнання нового державного утворення є одностороннім актом, за допомогою якого існуюча держава констатує факт виникнення нового суб'єкта міжнародного права і висловлює намір вступити з ним в офіційні

відносини. Складність цієї проблематики полягає у відсутності єдиного універсального механізму визнання, що часто призводить до виникнення ситуацій правової невизначеності, коли утворення фактично володіє об'єктивними ознаками державності, але позбавлене можливості повноцінно реалізувати свою правосуб'єктність на світовій арені.

Історично питання визнання було інструментом «клубу великих держав», які вирішували, кого допускати до цивілізованого спілкування. Сьогодні ж цей інститут виконує функцію легітимізації змін у політичній карті світу, забезпечуючи стабільність міжнародних правовідносин. Проте відсутність кодифікованих норм на рівні універсальної конвенції робить процедуру визнання залежною від суб'єктивного сприйняття кожного окремого суверена. Це породжує феномен «невизнаних держав», які існують десятиліттями в юридичному вакуумі.

Центральне місце в науці займає суперечка між прихильниками конститутивної та декларативної теорій визнання, кожна з яких пропонує свій погляд на момент виникнення правосуб'єктності. Конститутивна теорія, коріння якої сягає праць Г. Гегеля та Л. Оппенгейма, стверджує, що лише акт визнання іншими державами «створює» новий суб'єкт міжнародного права. Згідно з цим поглядом, держава не існує як юридична особа до того моменту, поки її не прийме існуюче співтовариство, що робить правосуб'єктність похідною від волі інших учасників відносин [37, с. 142; 38, с. 329].

Критику конститутивної теорії часто пов'язують із її дискримінаційним характером, оскільки вона дозволяє існуючим державам довільно вирішувати долю нових утворень. Американський правознавець Г. Лаутерпахт намагався модернізувати цей підхід, висунувши тезу про юридичний обов'язок визнання у разі відповідності утворення критеріям державності. Він вважав, що визнання – це не політичний подарунок, а правова відповідь на факт. Проте на практиці держави залишили за собою повну свободу політичного маневру, відмовляючись визнавати утворення навіть за наявності всіх ознак держави [39, р. 76].

На противагу цьому, декларативна теорія, яка була офіційно закріплена в Конвенції Монтевідео 1933 року, постулює, що правосуб'єктність держави виникає автоматично з моменту її фактичного формування: наявності території, населення та ефективної влади. Згідно з цим підходом, визнання лише констатує (декларує) вже існуючий правовий стан і не є умовою буття держави як такої. Це означає, що держава має право на захист та дотримання міжнародних норм щодо неї навіть до моменту офіційного визнання її статусу сусідами.

Вітчизняний науковець В. Н. Денисов підкреслює, що декларативна теорія є більш прогресивною, оскільки вона захищає суверенітет нових держав від свавілля «старих» членів міжнародної спільноти. Вона запобігає ситуаціям, коли територія вважається «нічийною» лише через брак дипломатичних нот. Проте дослідник визнає, що без визнання реалізація правосуб'єктності залишається вкрай обмеженою: така держава не може вступати до міжнародних організацій чи призначати послів [1, с. 210].

У сучасній доктрині дедалі частіше згадується змішана теорія, яка намагається примирити обидва підходи. Вона розглядає виникнення суб'єкта як фактичний процес (декларативний аспект), що надає йому базові права на територію та самооборону. Водночас набуття повноцінної міжнародної дієздатності розглядається як результат взаємодії з міжнародною спільнотою (конститутивний аспект). Таким чином, держава стає «юридично живою» в момент створення, але «соціально активною» лише після визнання.

Класифікація видів та форм міжнародного визнання дозволяє диференціювати ступінь інтенсивності відносин між суб'єктами, створюючи гнучку шкалу для дипломатичного маневрування. В основі цього поділу лежить не лише юридичний статус нового утворення, а й політична впевненість держави, що визнає, у спроможності нового суб'єкта виконувати свої міжнародні зобов'язання. Це дозволяє існуючим державам поступово нарощувати рівень контактів, не приймаючи на себе одразу остаточних зобов'язань.

Найвищою формою у цій ієрархії є визнання *de jure*, яке за своєю суттю є повним, офіційним і остаточним. Воно свідчить про те, що держава-акцептор

розглядає нове утворення як цілком законне, стабільне та спроможне бути повноправним членом міжнародної спільноти. Характерною особливістю такого визнання є його незворотність – його неможливо відкликати, за винятком випадків повного зникнення самої держави як суб'єкта. Юридично це супроводжується встановленням дипломатичних відносин на вищому рівні (посольств) та наданням повних імунітетів.

Яскравим історичним прикладом є відновлення незалежності України у 1991 році, що спровокувало хвилю визнань *de jure* з боку світової спільноти. Зокрема, Польща та Канада, які першими здійснили цей акт 2 грудня 1991 року, заклали юридичний фундамент для подальшого відкриття посольств та підписання базових політичних договорів про дружбу і співробітництво. Таке визнання підтвердило суб'єктність України як правонаступниці УРСР та нового незалежного гравця.

Менш стабільною та зазвичай перехідною формою у міжнародній практиці виступає визнання *de facto*. Воно застосовується переважно у випадках, коли існуюча держава визнає факт ефективного контролю уряду над певною територією, проте зберігає обґрунтовані сумніви щодо його довговічності, демократичної легітимності або повної відповідності міжнародним стандартам. На відміну від попередньої форми, це визнання є неповним і може бути відкликано у будь-який момент, якщо ситуація на території зміниться або режим не виправдає довіри.

Визнання *de facto* дозволяє сторонам підтримувати ділові, торговельні та консульські контакти, але не передбачає обміну дипломатичними представниками вищого рангу, такими як послы. Історично показовим є приклад Великої Британії, яка у 1921 році визнала Радянський уряд лише *de facto* через підписання торговельної угоди, в той час як повне визнання *de jure* було надано лише у 1924 році, коли режим остаточно продемонстрував свою стабільність та здатність контролювати кордони.

Аналогічна логіка простежується і в доктрині невизнання анексії країн Балтії. Протягом десятиліть багато держав світу (зокрема США) продовжували

визнавати Естонію, Латвію та Литву *de jure* як незалежні держави, чії уряди перебували в екзилі. Водночас їхні органи влади в межах СРСР сприймалися виключно як фактичні адміністрації, з якими доводилося мати справу лише на рівні *de facto* для вирішення практичних питань, не визнаючи при цьому законності їхнього перебування у складі Радянського Союзу.

Окреме місце посідає визнання *ad hoc*, яке являє собою разовий, вимушений або суто технічний контакт із невизнаним утворенням. Це «визнання для конкретного випадку» не тягне за собою жодних системних правових наслідків за межами певної процедури та в жодному разі не свідчить про намір надати офіційне визнання в майбутньому [13, с. 156]. Така форма є критично важливою для реалізації гуманітарних цілей та запобігання ескалації збройних конфліктів, коли діалог необхідний попри брак легітимності партнера.

Практично це реалізується через участь легітимної держави у переговорах з представниками сепаратистських утворень або певних військових угруповань виключно заради обміну полоненими, евакуації цивільного населення або узгодження технічних умов припинення вогню. Такі дії не перетворюють такі утворення на суб'єктів права, а лише констатують їхню фізичну присутність та фактичний контроль на певній ділянці території в конкретний момент часу. Це дозволяє рятувати життя, не порушуючи при цьому принцип територіальної цілісності основної держави.

Отже, використання та комбінування цих форм дозволяє сучасному міжнародному праву гнучко адаптуватися до складних геополітичних реалій, де фактична влада не завжди корелює з юридичною легітимністю. Такий підхід забезпечує необхідні канали комунікації навіть у найбільш конфліктних та спірних ситуаціях. Це створює умови для поступової соціалізації нових суб'єктів або, навпаки, для їхньої ізоляції у разі агресивної поведінки.

Європейська правова думка, зокрема праці французького юриста Ж. Сальмона, акцентує увагу на формах вираження визнання, які можуть бути як явними (нота, декларація), так і мовчазними. Мовчазне визнання часто стає предметом юридичних спорів, оскільки воно може впливати з факту підписання

двостороннього політичного договору або голосування за прийняття утворення до міжнародної організації. Державам слід бути вкрай обережними у своїх офіційних жестах, щоб не створити прецедент ненавмисного визнання.

Проте американські дослідники, такі як Т. Грант, застерігають від спрощеного тлумачення таких жестів. Вони наголошують, що для визнання необхідний чітко виражений намір суверена (*animus recognoscendi*). Просте членство в одній організації чи участь у багатосторонній конвенції не означає взаємного визнання держав-учасниць [34, р. 88]. Ця концепція дозволяє державам співпрацювати на глобальному рівні, наприклад у питаннях клімату, не визнаючи при цьому легітимність режимів один одного.

Правові наслідки визнання є фундаментальними для інтеграції державного утворення у світовий правопорядок. Визнання надає новому суб'єкту імунітет від юрисдикції іноземних судів, право на доступ до активів попередника на іноземній території, а також можливість захищати права своїх громадян через консульські установи. Це перетворює утворення з географічного поняття на повноцінну юридичну особу, наділену всім спектром дипломатичних привілеїв.

Для держави, що визнає, цей акт означає юридичне зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність нового партнера. Натомість статус невизнаного утворення тягне за собою стан «юридичної невидимості» у багатьох сферах міжнародного цивільного обігу. Документи, видані такою владою (паспорти, свідоцтва про народження, дипломи), часто не визнаються іноземними державами, що створює величезні проблеми для пересічних громадян, які мешкають на таких територіях [3, с. 142].

Крім того, укладені економічні угоди з невизнаними утвореннями позбавлені належних гарантій захисту в міжнародних арбітражах. Інвестори ризикують втратити кошти, оскільки такі контракти часто вважаються недійсними з погляду міжнародного права. Це призводить до економічної деградації таких територій та їхньої залежності від держав-спонсорів. Таким чином, брак визнання стає не лише юридичним, а й потужним економічним бар'єром.

Особливої гостроти проблема наслідків набуває у контексті колективного невизнання, яке ініціюється міжнародними організаціями (наприклад, ООН) щодо утворень, створених внаслідок агресії чи порушення норм *jus cogens*. Це не просто пасивне очікування, а активна політика міжнародної спільноти, спрямована на відновлення правопорядку. Колективне невизнання робить будь-які спроби легітимізувати результати загарбницьких воєн неможливими в довгостроковій перспективі.

Український дослідник О. В. Задорожній вказує на те, що таке невизнання є формою міжнародно-правової санкції, спрямованої на делегітимізацію результатів протиправних дій. Ми спостерігаємо це на прикладі окупованих територій України (Крим, частини Донбасу), де світова спільнота через резолюції ГА ООН підтверджує незаконність спроб анексії [4, с. 115]. Таким чином, невизнання стає інструментом захисту глобального правопорядку, не дозволяючи силі превалювати над правом.

На завершення слід підкреслити, що міжнародно-правове визнання залишається не лише інструментом констатації факту, але й потужним механізмом регулювання міжнародних відносин. Воно поєднує в собі юридичну стабільність та політичну гнучкість. Незважаючи на панування декларативної теорії в академічних колах, практичне значення акту визнання залишається фактично конститутивним для реальної дієздатності держави в глобалізованому світі.

Еволюція цього інституту свідчить про поступовий перехід від індивідуальних рішень окремих держав до колективних механізмів легітимізації. Сьогодні відповідність утворення демократичним стандартам, повага до прав людини та принципу верховенства права стає не менш важливою передумовою для отримання повноправного статусу, ніж наявність ефективного контролю над територією. Визнання стає не просто фактом, а сертифікатом відповідності міжнародним цінностям.

2.3. Проблема невизнаних та частково визнаних державних утворень

Проблема невизнаних та частково визнаних державних утворень є одним із найбільш дестабілізуючих чинників сучасної побудови міжнародної безпеки, що кидає прямий виклик базовим принципам територіальної цілісності та нерушимості кордонів. У міжнародно-правовій доктрині такі суб'єкти часто характеризуються як «де-факто держави» – політичні спільноти, які володіють внутрішньою спроможністю (населенням, територією, апаратом влади), але позбавлені зовнішньої легітимації. Складність ситуації полягає в тому, що тривале існування цих утворень створює парадоксальну реальність: вони є «невидимими» для правової системи, проте фактично здійснюють юрисдикцію, вступають в економічні відносини та впливають на регіональну стабільність. Це породжує гостру потребу у визначенні меж їхньої правосуб'єктності та розробці механізмів взаємодії з ними без офіційного визнання їхнього суверенітету.

Особливості правового статусу невизнаних утворень зумовлені конфліктом між фактичною ефективністю та юридичною легітимністю. З позиції декларативної теорії, такі утворення мають певні права, що впливають із самого факту їхнього існування, проте міжнародна спільнота дедалі частіше застосовує критерій «правомірності походження». Американський дослідник С. Пегг (S. Pegg) зауважує, що де-факто держави існують у стані постійної юридичної облоги, де їхній внутрішній суверенітет не конвертується у зовнішній через відсутність «сертифіката легітимності» від міжнародної спільноти [40, р. 26]. Це обмежує їхній статус рівнем «утворень з дефектною правосуб'єктністю», що позбавляє їх доступу до міжнародних фінансових інститутів та захисту за багатосторонніми договорами.

Український науковець О. В. Задорожній наголошує, що статус таких утворень часто є результатом «сірої правосуб'єктності», де вони не можуть виступати стороною в міжнародних судах, але водночас не звільняються від обов'язку дотримуватися імперативних норм міжнародного права, особливо у сфері прав людини та гуманітарного права [4, с. 412]. Будь-яка територія, навіть

невизнана, не може бути «правовим вакуумом», де не діють норми *jus cogens*. Таким чином, правовий статус невизнаних територій є гібридним: вони є об'єктами міжнародної відповідальності, але не є повноправними суб'єктами міжнародних прав.

Міжнародна практика та позиція ключових міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ) базується на принципі «невизнання результатів порушення міжнародного права». Організація Об'єднаних Націй, спираючись на резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки, послідовно впроваджує політику колективного невизнання щодо утворень, створених шляхом агресії або сецесії, що суперечить волі держави-претесора. Європейський дослідник Б. Коппітерс (B. Coppeters) зазначає, що ООН використовує невизнання як форму правової санкції, спрямованої на ізоляцію режиму та примус до переговорного процесу в межах територіальної цілісності визнаних держав [41, р. 154].

Позиція Європейського Союзу щодо невизнаних утворень є більш прагматичною, але водночас суворою в юридичному сенсі. ЄС часто застосовує політику «взаємодії без визнання» (*engagement without recognition*), що дозволяє надавати гуманітарну допомогу населенню та підтримувати громадянське суспільство, не надаючи при цьому жодної легітимності владним структурам утворень. Це відображено у стратегіях ЄС щодо Східного партнерства, де чітко розмежовується підтримка прав окремих осіб та категоричне неприйняття суверенітету самопроголошених республік.

ОБСЄ, як організація, що фокусується на запобіганні конфліктам, відіграє роль посередника в діалозі між визнаними державами та де-факто владою невизнаних територій. Її позиція базується на Гельсінському заключному акті, де нерушимість кордонів є пріоритетом. ОБСЄ залучає представників невизнаних утворень до технічних переговорів (наприклад, у форматі «5+2» щодо Придністров'я), проте завжди вказує на їхній статус як «сторін конфлікту», а не суб'єктів міжнародного права. Така практика дозволяє підтримувати стабільність без юридичного визнання результатів сецесії.

Взаємодія невизнаних утворень з державами-спонсорами та іншими

суб'єктами міжнародного права є найбільш суперечливим аспектом їхнього існування. Як правило, такі утворення повністю залежать від політичної, економічної та військової підтримки однієї великої держави (патрона). Американський вчений Т. Грант (T. Grant) підкреслює, що відносини між «патроном» та «клієнтом» часто межують із фактичною анексією, що робить невизнане утворення маріонетковим інструментом у руках зовнішнього гравця [34, р. 115]. Це підриває саму ідею самовизначення, на яку зазвичай посилаються такі режими.

У відносинах з третіми державами невизнані утворення намагаються використовувати «м'яку дипломатію», відкриваючи представництва, які формально мають статус культурних центрів або торговельних місій. Вітчизняна дослідниця О. С. Захарова вказує, що такі контакти не тягнуть за собою правових наслідків визнання, доки вони не мають офіційного дипломатичного характеру [42, с. 30]. Проте, фактична взаємодія в галузі транспорту, пошти чи митних процедур часто є вимушеною для забезпечення життєдіяльності регіону.

Особливою категорією сучасної правосуб'єктності є частково визнані держави, такі як Косово або Тайвань (Республіка Китай). Ці утворення суттєво відрізняються від «класичних» самопроголошених територій, оскільки вони заручилися підтримкою значної кількості держав-членів ООН та фактично інтегровані у світову систему. Їхній статус є найбільш стабільним серед усіх типів невизнаних утворень, оскільки вони не просто здійснюють ефективний контроль над територією, а й залучені до багатосторонніх економічних і політичних зв'язків. Проте, з юридичного погляду, їхній суверенітет залишається «фрагментарним». Як зазначає видатний європейський юрист Дж. Кроуфорд, навіть сотня індивідуальних дипломатичних актів визнання не може повноцінно замінити колективного визнання через механізм прийняття до ООН, що залишає міжнародну правосуб'єктність таких утворень незавершеною та вразливою до політичних змін у штаб-квартирі Організації [28, р. 115].

Правові наслідки такої незавершеності найгостріше проявляються в обмеженій здатності цих утворень виступати повноправними сторонами

міжнародних договорів. У класичному розумінні *jus tractatu* (право на укладення договорів) належить лише суверенним державам. Коли частково визнане утворення підписує угоду з державою, яка його не визнає, виникає юридична дилема: такий документ часто розглядається іншою стороною не як міжнародний договір у сенсі Віденської конвенції 1969 року, а як приватний контракт або технічний меморандум про взаєморозуміння (MoU). Це позбавляє угоду вищої юридичної сили та механізмів міжнародно-правового захисту, переводячи будь-які спори у площину національного права або неформальних політичних консультацій.

Це створює серйозні системні перешкоди для залучення масштабних іноземних інвестицій та стабільного економічного розвитку. Міжнародні комерційні арбітражі та судові інстанції (наприклад, МЦВІС) можуть відмовити у прийнятті позову до розгляду, якщо буде встановлено, що інвестиційна угода була укладена з утворенням, яке не має статусу держави у міжнародному праві. Відсутність правосуб'єктності однієї зі сторін робить угоду «юридично мертвою» для світової системи правосуддя. Таким чином, навіть маючи потужну економіку (як у випадку Тайваню), частково визнані утворення змушені створювати складні юридичні «надбудови» – торговельні офіси, культурні місії та спеціальні корпоративні договори, – щоб компенсувати відсутність прямого доступу до універсальних інструментів міжнародного права.

Економічна взаємодія невизнаних територій часто здійснюється через механізми «контрабандного суверенітету» або посередництво держави-патрона. Це означає, що товари з таких територій експортуються під маркуванням іншої держави, що є формою юридичної мімікрії. Міжнародна практика намагається обмежити такі схеми через запровадження сертифікатів походження, що видаються лише визнаною центральною владою, проте на практиці ці обмеження часто обходяться.

Ще одним викликом є питання громадянства та документів. Паспорти, видані невизнаними утвореннями, як правило, не визнаються для міжнародних поїздок, що змушує населення приймати громадянство держави-патрона або

зберігати документи держави-прецедента. Це явище «паспортизації» розглядається міжнародною спільнотою як форма повзучої анексії та порушення суверенітету, що неодноразово засуджувалося в рішеннях ЄС та Ради Європи.

Взаємодія невизнаних утворень з іншими подібними структурами призводить до створення «паралельного світу» дипломатії. Прикладом є колишнє «Співдружність невизнаних держав», де такі суб'єкти надавали один одному взаємне визнання та підписували угоди про співпрацю. Проте в межах глобального права такі акти мають нульову юридичну цінність, оскільки нуль, помножений на нуль, все одно дає нуль у контексті загальновизнаної легітимності.

Сучасна міжнародна юриспруденція, зокрема Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), розробила концепцію «ефективного контролю» для притягнення до відповідальності держав-патронів за дії на територіях невизнаних утворень. У справі «Лоїзиду проти Туреччини» суд встановив, що оскільки невизнане утворення не має власної міжнародної правосуб'єктності, відповідальність за порушення прав людини на його території несе держава, яка здійснює там вирішальний вплив [43]. Це закриває юридичну лазівку, яка дозволяла державам уникати відповідальності через створення «сірих зон».

Проблема невизнаних утворень також тісно пов'язана з питанням безпеки та транскордонної злочинності. Через брак офіційного правового співробітництва (екстрадиції, взаємодопомоги у кримінальних справах), такі території часто стають прихистком для осіб, що переховуються від правосуддя. Це змушує держави шукати канали взаємодії з де-факто органами безпеки невизнаних утворень, що є формою вимушеного *ad hoc* визнання для захисту власного правопорядку.

Тенденція останнього десятиліття свідчить про посилення ролі міжнародних судів у визначенні статусу таких територій. Міжнародний Суд ООН у консультативному висновку щодо Косово зазначив, що сама декларація про незалежність не порушує міжнародне право, проте це не означає автоматичного обов'язку інших держав визнавати таке утворення [44]. Це

підкреслило, що факт існування та статус визнання – це дві різні правові площини.

Позиція європейських держав щодо невизнаних утворень на території колишнього СРСР (зокрема, Абхазії, Придністров'я) залишається непохитною: це окуповані території, чия незалежність не може бути визнана за жодних обставин. Будь-яка взаємодія з ними має бути санкціонована центральним урядом визнаної держави (України, Грузії, Молдови). Це є основою «політики невизнання та взаємодії» (Non-recognition and Engagement Policy), яка стала стандартом для західних демократій.

Важливо зауважити, що тривале існування невизнаних утворень призводить до формування «соціалізації в ізоляції». Населення звикає до альтернативної правової реальності, що ускладнює майбутню реінтеграцію. Науковці вказують на необхідність створення «правових мостів», які б дозволяли вирішувати цивільні питання (шлюби, спадщина) без легітимізації політичного режиму, що є надзвичайно складним балансуванням у МПП.

Міжнародні організації також використовують економічний інструментарій для тиску на невизнані утворення. Світовий банк та МВФ категорично відмовляють у кредитуванні територій, чий суверенітет не визнаний, що робить їх економічно неспроможними без донорських вливань «патрона». Це підтверджує, що в сучасному світі економічний суверенітет неможливий без правового визнання.

Підсумовуючи, можна констатувати, що невизнані та частково визнані державні утворення залишаються аномаліями міжнародного права. Їхній статус характеризується глибоким розривом між фактичною владою та юридичною дієздатністю. Міжнародна спільнота, представлена ООН, ЄС та ОБСЄ, випрацювала складну систему стримування таких утворень, де гуманітарна взаємодія супроводжується жорстким політичним невизнанням.

Основним правовим наслідком такого стану є неможливість повноцінної інтеграції цих утворень у світову систему. Вони залишаються в зоні обмеженої відповідальності та делегованої правосуб'єктності, де кожен їхній крок залежить

від волі зовнішніх гравців. Це доводить, що територіальна ефективність без правової легітимності не забезпечує сталого розвитку та міжнародної безпеки.

Вирішення проблеми невизнаних утворень лежить не стільки у площині визнання їхнього факту існування, скільки у поверненні їх у межі міжнародного правопорядку через відновлення суверенітету визнаних держав. Світовий досвід показує, що «заморожені» статуси лише відтермінують вирішення конфлікту, а юридична гнучкість міжнародних організацій має на меті передусім захист прав людей, що мешкають у цих утвореннях, не порушуючи при цьому фундаментальних основ глобального права.

У другому розділі проведено комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів міжнародно-правового статусу і визнання державних утворень, що дозволило сформулювати наступні висновки:

Встановлено, що сучасне міжнародне право оперує динамічною концепцією суб'єктності, яка виходить за межі класичних критеріїв Конвенції Монтевідео. Спеціальні категорії державних утворень, такі як рухи за національне визволення, асоційовані держави та держави- правонаступниці, демонструють гнучкість правової системи. Доведено, що їхня правосуб'єктність може бути функціональною (спрямованою на реалізацію права на самовизначення) або похідною (обмеженою міжнародним договором), що дозволяє підтримувати стабільність міжнародного правопорядку в умовах трансформацій.

Досліджено фундаментальну дискусію між конститутивною та декларативною теоріями визнання. Обґрунтовано, що попри теоретичну перевагу декларативного підходу (де держава є суб'єктом з моменту фактичного виникнення), на практиці акт визнання зберігає конститутивне значення для реалізації повноцінної дієздатності. Визначено, що сучасна змішана теорія найбільш адекватно відображає реальність, де виникнення держави є юридичним фактом, а її інтеграція у світову систему – результатом політико-правового визнання.

Проаналізовано види та форми міжнародного визнання (*de jure*, *de facto*, *ad hoc*). З'ясовано, що ці форми створюють гнучкий інструментарій для дипломатичної взаємодії. Визнання *de jure* є остаточним і незворотним, тоді як форми *de facto* та *ad hoc* дозволяють підтримувати необхідні технічні та гуманітарні контакти з утвореннями, чия легітимність або стабільність викликає сумніви, без надання їм повного юридичного статусу.

Виявлено особливості правового статусу невизнаних та частково визнаних державних утворень («де-факто держав»). Доведено, що їхня правосуб'єктність є «дефектною», що створює стан юридичної невидимості у багатьох сферах міжнародного обігу. Аналіз позицій ООН, ЄС та ОБСЄ підтверджує пріоритетність принципу колективного невизнання щодо утворень, створених у результаті порушення норм *jus cogens* (агресії або незаконної сецесії).

Аргументовано, що для частково визнаних держав ключовим бар'єром є відсутність колективного визнання через механізм ООН, що обмежує їхню здатність укладати міжнародні договори та залучати інвестиції. Концепція «ефективного контролю», розроблена в практиці ЄСПЛ, дозволяє покладати міжнародну відповідальність за діяльність таких утворень на держав-патронів, що мінімізує ризики існування «правового вакууму» в зонах тривалих конфліктів.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ДЕРЖАВНИМИ УТВОРЕННЯМИ ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ

3.1. Участь державних утворень у міжнародних правовідносинах

Участь державних утворень у міжнародних правовідносинах є динамічним процесом, що відображає здатність суб'єкта реалізовувати свої права та обов'язки на світовій арені незалежно від ступеня його офіційного визнання. У сучасному міжнародному праві правосуб'єктність державних утворень (таких як рухи за національне визволення, асоційовані держави чи квазідержави) не є статичною величиною, а залежить від їхньої фактичної здатності вступати у зносини з іншими суб'єктами. Центальною проблемою тут виступає розрив між матеріальними ознаками державності та формально-юридичною легітимністю, що змушує міжнародну систему розробляти спеціальні механізми адаптації для залучення таких утворень до правового обігу.

Практика укладення міжнародних договорів (договірна правоздатність) є первинним індикатором міжнародної дієздатності державного утворення. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року закріплює право на укладення договорів за державами, проте сучасна практика свідчить про розширення цього кола. Державні утворення, що перебувають у процесі становлення, часто укладають угоди щодо припинення вогню, гуманітарних коридорів або економічного співробітництва. Американський науковець Р. Бакстер зазначає, що договірна правоздатність таких утворень має «функціональний характер»: вона визнається лише в тій мірі, в якій це необхідно для врегулювання конкретних питань, що зачіпають міжнародний мир та безпеку [45, р. 552].

Український юрист В. Г. Буткевич наголошує, що договірна активність державних утворень часто є засобом їхньої поступової легітимізації. Кожен підписаний документ, навіть якщо він має технічний характер, створює

прецедент визнання утворення як сторони правовідносин. Проте правова природа таких угод залишається дискусійною: держави, які не визнають утворення, схильні розглядати ці договори як політичні меморандуми (soft law), тоді як самі утворення намагаються надати їм статусу юридично обов'язкових міжнародних договорів [2, с. 245].

Особливе місце в договірній практиці посідають асоційовані держави. Наприклад, Острови Кука та Ніуе, маючи договірні зв'язки з Новою Зеландією, самостійно приєднуються до багатосторонніх конвенцій, що підтверджує їхню широку, хоча й похідну, договірну правоздатність. Європейський дослідник Дж. Кроуфорд зауважує, що в таких випадках міжнародна спільнота визнає за утворенням право на волевиявлення, якщо це передбачено актом про асоціацію та не заперечується державою-партнером [28, р. 450].

Дипломатичні та консульські відносини державних утворень мають свої специфічні особливості встановлення та функціонування. Через брак повного визнання такі суб'єкти позбавлені можливості обмінюватися повноцінними посольствами згідно з Віденською конвенцією 1961 року. Замість цього вони використовують альтернативні форми представництва: постійні представництва при міжнародних організаціях, торговельні місії, інформаційні бюро чи культурні центри. Ці органи часто виконують функції консульств, забезпечуючи захист інтересів громадян та розвиток економічних зв'язків без формального дипломатичного визнання.

Американська дослідниця Е. Дю Пюї зазначає, що такі «квазидипломатичні» канали є життєво важливими для виживання державних утворень в умовах ізоляції. Вони дозволяють здійснювати комунікацію з іноземними урядами на неформальному рівні. Хоча персонал таких місій не завжди володіє повним спектром дипломатичних імунітетів, на практиці держави перебування часто надають їм певні привілеї на засадах взаємності або *ad hoc*, щоб забезпечити стабільність контактів [46, р. 89].

Встановлення консульських відносин з державними утвореннями часто передує дипломатичним. Консульські функції за своєю природою є менш

політизованими, що дозволяє державам взаємодіяти з де-факто владою у гуманітарній та цивільній сферах. Проте, як зауважує вітчизняний фахівець М. М. Гнатовський, видача віз або легалізація документів органами невизнаного утворення створює серйозні юридичні колізії в національних судах третіх держав, де такі документи можуть вважатися нікчемними [47, с. 188].

Членство та участь у діяльності міжнародних міжурядових організацій є вищим рівнем інтеграції державного утворення у міжнародне співтовариство. Організація Об'єднаних Націй (ООН) надає статус спостерігача організаціям, що представляють народи, які борються за самовизначення (наприклад, Організація визволення Палестини). Це дозволяє утворенню бути присутнім на засіданнях Генеральної Асамблеї, брати участь у дискусіях, але без права голосу. Такий статус є формою «колективного перед-визнання» міжнародною спільнотою.

Європейський юрист К. Вальтер підкреслює, що спеціалізовані установи ООН (наприклад, ВООЗ, ЮНЕСКО) мають більш гнучкі критерії членства, ніж сама ООН. Це дозволяє деяким державним утворенням ставати «асоційованими членами» або повноправними учасниками технічних організацій. Це критично важливо для вирішення глобальних проблем, таких як епідемії чи захист культурної спадщини, де участь фактичного володаря території є необхідною незалежно від його статусу [29 р. 115].

Участь у регіональних організаціях для державних утворень часто є простішою. Наприклад, Тайвань (як «Китайський Тайбей») є членом АТЕС, що дозволяє йому брати участь у формуванні економічної політики регіону. Проте така участь зазвичай супроводжується складними термінологічними компромісами щодо назви та прапора утворення, щоб не викликати протестів з боку держав, які претендують на цю територію. Це демонструє, що міжнародні організації є майданчиками, де правова догматика поступається місцем прагматизму.

Державні утворення також можуть бути сторонами міжнародних спорів. Хоча Міжнародний Суд ООН відкритий лише для держав-членів, інші трибунали та арбітражі можуть допускати державні утворення як сторони, якщо це

передбачено спеціальними угодами. Це створює механізми міжнародної відповідальності утворень за порушення міжнародних зобов'язань, що є важливим аспектом підтримання правопорядку.

Проблематика участі таких утворень у міжнародних фінансових організаціях (МВФ, Світовий банк) залишається найбільш складною. Ці інституції вимагають чіткої державної приналежності для надання кредитів. Відсутність визнання автоматично блокує доступ до капіталу, що робить державні утворення економічно вразливими та залежними від держав-патронів. Це підтверджує тезу про те, що фінансова правосуб'єктність є найбільш консервативною частиною міжнародного права.

Взаємодія державних утворень з недержавними акторами, такими як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), також є частиною їхніх міжнародних зносин. МКЧХ часто укладає з де-факто владою спеціальні угоди щодо дотримання норм гуманітарного права. Ці контакти не є визнанням у юридичному сенсі, проте вони підтверджують статус утворення як суб'єкта, що несе міжнародні зобов'язання під час збройного конфлікту.

Науковці відзначають тенденцію до «деформалізації» міжнародних правовідносин. У світі, де існують глобальні загрози, неможливо ігнорувати утворення, які контролюють мільйони людей та значні ресурси. Це веде до появи нових форматів взаємодії, де статус суб'єкта визначається не стільки дипломатичним визнанням, скільки його реальною роллю у вирішенні конкретних проблем.

Проте не слід забувати, що будь-яка участь державного утворення у міжнародних відносинах є вразливою. Вона може бути припинена у разі зміни політичного курсу провідних держав або успішної реінтеграції території державою-прецесором. Правовий статус утворення в міжнародних організаціях часто є об'єктом постійних оскаржень та дипломатичних війн, що робить його міжнародне життя нестабільним.

Українська дипломатична практика щодо окупованих територій наголошує на неприпустимості будь-якої міжнародної активності маріонеткових

утворень, які не мають власної волі. О. В. Задорожній вказував, що участь таких суб'єктів у міжнародних відносинах можлива лише через призму відповідальності держави-окупанта [4, с. 112]. Це застерігає від плутанини між ширими прагненнями народів до самовизначення та штучними утвореннями, створеними для підриву суверенітету.

Для наукової спільноти вивчення цієї теми дозволяє побачити міжнародне право не як сталу систему правил для держав, а як живе середовище, що постійно шукає баланс між легітимністю та ефективністю. Державні утворення діють як «тестери» гнучкості міжнародного права, змушуючи його еволюціонувати та розробляти нові інструменти регулювання для суб'єктів, що не вписуються у класичні рамки.

Варто також звернути увагу на роль цифрової дипломатії. Державні утворення активно використовують інформаційний простір для просування своєї суб'єктності, що іноді має більший вплив на світову громадську думку, ніж офіційні ноти. Це створює феномен «віртуальної правосуб'єктності», де утворення існує у свідомості міжнародної спільноти попри брак юридичних визнань.

Аналіз сучасної договірної практики та фактичної взаємодії суб'єктів свідчить про те, що найбільш успішними та життєздатними виявляються ті державні утворення, які демонструють щирю готовність і реальну спроможність дотримуватися високих міжнародних стандартів, передусім у таких критично важливих сферах, як захист прав людини та екологічна безпека. У світі, де легітимність дедалі частіше пов'язується не лише з силовим контролем над територією, а й з якістю врядування, добровільне прийняття на себе зобов'язань за засадничими міжнародними конвенціями стає для невизнаних або частково визнаних суб'єктів стратегічним інструментом. Така стратегія дозволяє їм накопичувати суттєвий репутаційний капітал, який слугує доказом їхньої «цивілізованості» та надійності як потенційних партнерів. По суті, «добра поведінка» на міжнародній арені, що виражається у гармонізації внутрішнього законодавства з міжнародним правом та відкритті території для моніторингу

міжнародними спостерігачами, стає необхідною передумовою для поступового розширення міжнародних зносин і в перспективі може конвертуватися у офіційне політичне визнання.

Яскравим прикладом такої стратегії є досвід Косова, яке ще до проголошення незалежності та отримання широкого визнання активно імплементувало норми Європейської конвенції з прав людини у свою правову систему та тісно співпрацювало з місіями ОБСЄ та ЄС. Це дозволило утворенню позиціонувати себе як демократичну державу, що поділяє європейські цінності, на відміну від багатьох інших самопроголошених утворень. Іншим показовим прикладом є Тайвань, який, попри відсутність членства в більшості міжнародних організацій, добровільно дотримується положень Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та багатьох угод у сфері охорони здоров'я. Така прихильність глобальним стандартам дозволяє Тайваню укладати численні технічні та економічні угоди з провідними державами світу, які де-факто розглядають його як відповідального учасника міжнародних відносин.

Більше того, готовність дотримуватися екологічних стандартів часто стає єдиним містком для діалогу з сусідами у конфліктних регіонах. Наприклад, технічні домовленості щодо управління спільними водними ресурсами або подолання наслідків промислових аварій змушують визнані держави вступати в договірні відносини з де-факто владою невизнаних територій. У таких випадках дотримання екологічних норм виступає як аполітична платформа, що дозволяє утворенню продемонструвати свою функціональну дієздатність. З часом така функціональна взаємодія створює підґрунтя для більш складних політичних переговорів, оскільки міжнародна спільнота починає сприймати таке утворення не як «сіру зону» чи джерело загрози, а як передбачуваного актора, здатного гарантувати стабільність і дотримання правових стандартів на підконтрольній йому території. Таким чином, перехід від ізоляції до визнання значною мірою залежить від здатності утворення довести свою корисність і законослухняність у глобальному контексті.

На завершення слід констатувати, що участь державних утворень у

міжнародних правовідносинах є складною та багатогранною реальністю. Незважаючи на брак повноцінного статусу, ці суб'єкти активно використовують доступні їм інструменти – від технічних угод до статусу спостерігача в організаціях – для захисту своїх інтересів. Проте їхня правосуб'єктність залишається обмеженою, функціональною та значною мірою залежною від волі суверенних держав.

Міжнародне право випрацювало достатньо механізмів для взаємодії з державними утвореннями без руйнування основ державної системи. Договірна правоздатність, консульські контакти та участь у діяльності міжнародних організацій є тими каналами, через які утворення залучаються до світового правопорядку. Головним завданням залишається забезпечення того, щоб така участь сприяла миру та безпеці, а не ставала інструментом для легітимізації агресії чи порушення прав людини. Майбутнє цього інституту пов'язане з подальшою кодифікацією правил взаємодії з недержавними суб'єктами, що володіють фактичною владою.

3.2. Обмеження та припинення міжнародної правосуб'єктності

Проблема обмеження та припинення міжнародної правосуб'єктності державних утворень є однією з найбільш фундаментальних і водночас динамічних тем у сучасному міжнародному праві. В епоху глобалізації класичне уявлення про абсолютний і необмежений суверенітет поступово поступається місцем концепції «відповідального суверенітету», де правосуб'єктність держави не є безумовною, а залежить від дотримання певних імперативних норм. Обмеження правосуб'єктності може мати як добровільний характер (через участь у міжнародних організаціях), так і примусовий, що є наслідком міжнародно-правових санкцій. Складність цієї проблематики полягає у необхідності балансування між повагою до суверенної рівності та необхідністю захисту загальнолюдських інтересів, таких як мир, права людини та екологічна безпека.

Сучасна міжнародно-правова доктрина, під впливом праць таких європейських вчених, як Ж. Верховен, розглядає обмеження суверенітету не як применшення статусу суб'єкта, а як зміну обсягу його повноважень на користь міжнародної спільноти. Найбільш виразно це проявляється у сфері прав людини. Концепція «Обов'язок захищати», схвалена ООН, передбачає, що якщо державне утворення неспроможне або не бажає захистити власне населення від масових злочинів, його суверенне право на невтручання обмежується, а міжнародна спільнота набуває права на легітимне втручання. Таким чином, правосуб'єктність у внутрішніх справах перестає бути абсолютною, стаючи підзвітною міжнародним стандартам [48, р. 142].

Аналогічні процеси спостерігаються і в галузі міжнародного екологічного права. У зв'язку з глобальними кліматичними викликами, державні утворення стикаються з обмеженням своєї свободи дій щодо використання природних ресурсів на власній території. Американська дослідниця Е. Вайс наголошує на концепції «міжнародної опіки» над навколишнім середовищем, де правосуб'єктність держави обмежується зобов'язаннями перед майбутніми поколіннями (міжгенераційна справедливість). Держава більше не має права на екологічно небезпечну діяльність, навіть у межах своїх кордонів, якщо це створює транскордонну загрозу, що юридично закріплює пріоритет екологічних норм над вузьким розумінням суверенітету [49, р. 95].

Питання припинення існування державних утворень виступає логічною завершальною стадією їхньої міжнародної правосуб'єктності, що позначає момент виходу суб'єкта з системи міжнародних правовідносин. Правові підстави такого припинення є багатограними та можуть мати як добровільний, правомірний характер, так і вимушений, зумовлений об'єктивними змінами політичної реальності. До правомірних способів трансформації або припинення суб'єктності відносять добровільне об'єднання держав у нову федерацію чи унітарну державу, а також мирний поділ за взаємною згодою сторін. Проте нерідко припинення суб'єкта стає наслідком фактичного зникнення одного з трьох засадничих елементів державності: постійного населення, визначеної

території або ефективної публічної влади. Вітчизняний правознавець В. Г. Буткевич у своїх працях слушно зауважує, що припинення правосуб'єктності є надзвичайно складним юридичним процесом, який далеко не завжди хронологічно збігається з моментом втрати фізичного чи територіального контролю над певною географічною зоною. Це зумовлює виникнення ситуацій, коли держава як суб'єкт міжнародного права продовжує ініціювати правові акти та зберігати статус *de jure* навіть в умовах тотальної окупації її території, що реалізується через функціонування легітимних урядів в екзилі (урядів у вигнанні). Водночас, паралельно може спостерігатися зворотний процес, коли фактичне утворення, що володіє адміністративним апаратом, припиняє свою правову траєкторію внаслідок повної делегітимізації та колективного невизнання з боку міжнародної спільноти [2, с. 302].

Історична та сучасна практика дає чіткі приклади таких складних трансформацій. Правомірне припинення суб'єктності шляхом об'єднання яскраво ілюструється входженням Німецької Демократичної Республіки до складу Федеративної Республіки Німеччини у 1990 році, де НДР як окремий суб'єкт припинила існування, передавши свої права та обов'язки об'єднаній державі. Прикладом мирного поділу («цивілізованого розлучення») є розпад Чехословаччини на Чехію та Словаччину у 1993 році, що супроводжувалося чітким правонаступництвом та миттєвим визнанням нових суб'єктів. З іншого боку, концепція континуїтету держави попри втрату території підтверджується досвідом країн Балтії (Естонії, Латвії та Литви), чия правосуб'єктність юридично не припинялася з 1940 по 1991 рік завдяки доктрині невизнання їхньої анексії Радянським Союзом більшістю західних держав. Протилежним прикладом є припинення існування таких утворень, як Республіка Країна в Хорватії або самопроголошені «республіки» на сході України, які після відновлення легітимного контролю або під тиском міжнародної спільноти зникають як політичні одиниці, не залишаючи по собі жодного правового наступництва, оскільки їхня первинна суб'єктність базувалася на порушенні імперативних норм міжнародного права. Таким чином, фінальна стадія існування державного

утворення залежить не лише від фізичної наявності влади, а й від здатності міжнародної правової системи підтримувати або заперечувати легітимність такої влади в часі.

Процедура припинення правосуб'єктності у випадках сецесії або дезінтеграції часто регулюється нормами про правонаступництво. Європейський юрист Дж. Кроуфорд підкреслює, що припинення суб'єкта тягне за собою обов'язкове вирішення питань боргів, архівів та власності, що має відбуватися згідно з Віденськими конвенціями 1978 та 1983 років. Юридичне зникнення утворення вимагає чіткої фіксації моменту, коли воно перестає бути носієм міжнародних прав і обов'язків, що часто підтверджується припиненням його членства в міжнародних організаціях та скасуванням дипломатичних визнань іншими державами [28, р. 450].

Окремим аспектом є питання міжнародно-правової відповідальності державних утворень, яке тісно пов'язане з межами їхньої правосуб'єктності. Будь-яке утворення, що претендує на статус суб'єкта, повинно нести відповідальність за свої міжнародно-протиправні діяння. Комісія міжнародного права ООН у своїх статтях про відповідальність держав зазначає, що суб'єкт не може уникнути відповідальності, посилаючись на внутрішні труднощі або особливості свого статусу. Для невизнаних утворень це питання стоїть особливо гостро: брак визнання не звільняє їх від обов'язку дотримуватися норм *jus cogens* та нести відповідальність за їх порушення.

Американський вчений Т. Грант вказує на складність реалізації такої відповідальності щодо утворень з «дефектною» правосуб'єктністю. Якщо утворення не визнане більшістю держав, традиційні механізми (судові позови в МС ООН) можуть бути недоступними. У таких випадках відповідальність часто перекладається на державу-патрона, яка здійснює ефективний контроль над територією. Це підтверджується практикою ЄСПЛ, де утворення розглядається як інструментарій іншої держави, що дозволяє уникнути виникнення «зон безвідповідальності» у міжнародному правопорядку [50, р. 115].

Обмеження правосуб'єктності може виступати також формою санкції.

Застосування примусових заходів за Статутом ООН (економічне ембарго, розрив дипломатичних зносин) фактично звужує здатність утворення діяти як повноправний суб'єкт. Це є формою правового «стиснення» суверенітету у відповідь на агресію або порушення миру. Таким чином, міжнародне право використовує інструмент обмеження правосуб'єктності як засіб примусу до правомірної поведінки, що робить цей інститут важливим елементом глобального управління.

Український дослідник О. В. Задорожній акцентує увагу на тому, що в умовах збройної агресії припинення правосуб'єктності маріонеткових утворень є обов'язковим кроком для відновлення територіальної цілісності. Такі утворення не мають власного суверенітету, а їхня квазі-правосуб'єктність є штучною конструкцією, що має бути припинена через застосування доктрини невизнання. Тільки через ліквідацію незаконних структур та повернення під юрисдикцію легітимної держави можливе повноцінне відновлення правового режиму на територіях [4, с. 112].

Припинення існування суб'єкта через поглинання іншою державою (анексію) вважається незаконним за сучасним міжнародним правом і не тягне за собою правомірного припинення правосуб'єктності. Міжнародна спільнота зобов'язана не визнавати такі зміни, що підтримує юридичне «життя» суб'єкта навіть за відсутності фактичної влади. Це демонструє пріоритет юридичної легітимності над силовим фактом у питанні буття суб'єкта міжнародного права.

Дослідження еволюції обмежень правосуб'єктності показує поступовий перехід від «права на війну» до «права на співпрацю». Сьогодні спроможність суб'єкта діяти на міжнародній арені прямо пропорційна його готовності обмежувати власну свободу на користь колективних інтересів. Державні утворення, що ігнорують ці тенденції, ризикують опинитися в стані повної міжнародної ізоляції, що є формою фактичного припинення їхньої активної правосуб'єктності.

Важливим є також аспект відповідальності за екологічну шкоду. Якщо державне утворення спричиняє екоцид, його правосуб'єктність може бути

обмежена через введення міжнародного контролю над його природними ресурсами. Це новий, але перспективний напрям розвитку права, де відповідальність за довкілля стає критерієм збереження суверенного статусу.

У контексті міжнародних фінансових зобов'язань припинення фізичного чи юридичного існування державного утворення жодним чином не означає автоматичного анігілювання або зникнення його накопичених боргів. Фундаментальний принцип континуїтету (безперервності) або інститут правонаступництва виступають наріжними каменями, що забезпечують стабільність і передбачуваність глобальної фінансової системи, згідно з якими новий політичний суб'єкт або держава-наступниця перебирає на себе тягар фінансової відповідальності за попередні запозичення. Такий правовий механізм жорстко обмежує можливість використання «смерті» або розпаду суб'єкта як цинічного юридичного засобу для уникнення виконання міжнародних зобов'язань перед кредиторами. Міжнародна спільнота виходить із презумпції, що борги «йдуть за територією» або за тими перевагами, які отримало населення, а тому юридична зміна режиму чи навіть повне зникнення держави не повинно ставати причиною фінансових збитків для третіх сторін.

Яскравим історичним прикладом реалізації принципу правонаступництва є розпад Радянського Союзу, де питання боргів було вирішене через «нульовий варіант» або пропорційний розподіл зобов'язань між новими незалежними державами, що дозволило зберегти довіру міжнародних фінансових інститутів до всього регіону. Іншим важливим прецедентом є розпад Югославії, де Міжнародний валютний фонд та Світовий банк застосували формулу розподілу боргу на основі частки кожної республіки в колишній спільній економіці, що заблокувало спроби окремих суб'єктів проголосити себе «вільними від боргів» через акт сецесії. Також варто згадати практику «одіозних боргів» – доктрину, що є винятком із правила, коли новий демократичний уряд намагається довести, що позики попереднього диктаторського режиму були використані проти інтересів народу, проте навіть у таких складних випадках арбітражі та Паризький клуб кредиторів наполягають на необхідності чіткої юридичної процедури

списання чи реструктуризації, а не на односторонньому припиненні зобов'язань. Таким чином, правонаступництво забезпечує неперервність фінансової відповідальності, що є критично важливим для підтримання світової економічної архітектури, де державне утворення сприймається не лише як політична воля, а й як стабільний боржник, чий зобов'язання переживають його політичну форму.

Правосуб'єктність державних утворень у сучасному світі стає дедалі більш «прозорою» для міжнародного контролю. Механізми моніторингу за дотриманням прав людини та екологічних норм створюють постійний тиск на суверенну владу, змушуючи її діяти в межах права. Це обмеження є не кандалами, а гарантією безпеки, оскільки воно запобігає перетворенню держави на джерело свавілля.

Наукова думка вказує на те, що процедури припинення та обмеження правосуб'єктності потребують подальшої кодифікації. Наразі багато процесів відбуваються *ad hoc* за політичними рішеннями, що створює ризики подвійних стандартів. Створення чітких універсальних правил припинення суб'єктів у разі їхньої неефективності («держави, що розвалилися») є викликом для юристів-міжнародників наступного покоління.

Особливого значення набуває роль міжнародних судових інстанцій у процесі тлумачення та верифікації меж обмеження державного суверенітету, що перетворює судову владу на ключовий інструмент легітимації або делегітимації суб'єктів. Рішення та консультативні висновки Міжнародного суду ООН щодо правових наслідків порушень імперативних норм міжнародного права формують універсальні стандарти, за якими світова спільнота оцінює правомірність виникнення та подальшого існування тих чи інших територіальних утворень. Судова практика, таким чином, виконує функцію правового фільтра, який на основі суворого дотримання принципів територіальної цілісності та невтручання у внутрішні справи відсіює нелегітимні претензії на правосуб'єктність, що базуються на силі, агресії чи етнічних чистках. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли фактичне володіння територією автоматично конвертується у юридичне визнання, забезпечуючи пріоритет права над політичною доцільністю.

Показовим прикладом такої ролі міжнародного правосуддя є Консультативний висновок Міжнародного суду ООН щодо правомірності проголошення незалежності Косова (2010 рік). У цій справі Суд, аналізуючи межі суверенітету та право на самовизначення, вказав, що загальне міжнародне право не містить заборони на декларації про незалежність, проте чітко розмежував політичний акт проголошення від його юридичних наслідків у контексті порушення резолюцій Ради Безпеки ООН. Іншим фундаментальним прикладом є рішення у справі щодо стіни на окупованій палестинській території, де Суд підтвердив, що суверенні права держави не можуть бути реалізовані всупереч праву народів на самовизначення та обов'язкам за міжнародним гуманітарним правом. Аналогічно, практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Кіпр проти Туреччини», продемонструвала, що міжнародні судові органи відмовляються визнавати правосуб'єктність утворень (таких як ТРПН), створених внаслідок незаконного застосування сили, покладаючи натомість відповідальність за порушення на державу-окупанта. Така консолідована позиція судів створює нездоланий юридичний бар'єр для утворень, які намагаються отримати статус суб'єкта через порушення засадничих принципів міжнародного правопорядку, підтверджуючи, що правосуб'єктність у сучасному світі є не лише фактом, а й результатом поваги до права.

Отже, міжнародна правосуб'єктність сьогодні не є статичним привілеєм, а виступає функцією відповідальної поведінки суб'єкта. Обмеження суверенітету в інтересах прав людини та екології є об'єктивною реальністю, що трансформує природу держави. Припинення існування державних утворень має відбуватися виключно на основі правових процедур, що виключають агресію та насильство. Міжнародно-правова відповідальність залишається невід'ємним супутником правосуб'єктності, забезпечуючи підзвітність кожного учасника міжнародних зносин. Майбутнє інституту правосуб'єктності лежить у площині подальшої гармонізації суверенних прав із глобальними зобов'язаннями перед світовою спільнотою.

У третьому розділі досліджено практичні аспекти функціонування державних утворень у системі міжнародних правовідносин, механізми їхньої взаємодії з іншими суб'єктами, а також правові підстави обмеження та припинення їхньої правосуб'єктності. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

Визначено, що участь державних утворень у міжнародних правовідносинах має передусім функціональний характер. Договірна правоздатність таких суб'єктів реалізується через укладення спеціальних угод (технічних меморандумів, гуманітарних протоколів), які, попри часто невизначений юридичний статус, фактично регулюють життєво важливі питання безпеки та економіки. Обґрунтовано, що «добра поведінка» утворення (дотримання стандартів прав людини та екології) є стратегічним інструментом накопичення репутаційного капіталу для подальшої легітимізації.

З'ясовано особливості дипломатичних і консульських зносин державних утворень, які через брак офіційного визнання реалізуються через альтернативні канали: торговельні представництва, інформаційні бюро та культурні центри. Консульська активність у таких випадках часто передує дипломатичній, забезпечуючи захист прав приватних осіб у «сірих зонах» міжнародного права без формального визнання суверенітету території.

Проаналізовано практику членства та участі державних утворень у міжнародних міжурядових організаціях. Доведено, що статус спостерігача або асоційованого члена в організаціях системи ООН та регіональних структурах (наприклад, АТЕС) є ключовим механізмом соціалізації таких утворень. Це дозволяє залучати фактичну владу до вирішення глобальних проблем, зберігаючи при цьому баланс між принципом ефективності та вимогою правомірності.

Встановлено, що сучасний суверенітет не є абсолютним і підлягає обмеженням на користь міжнародної спільноти, зокрема у сферах захисту прав людини (концепція «обов'язку захищати») та екологічної безпеки (принцип міжгенераційної справедливості). Державні утворення, що ігнорують ці

імперативи, піддаються санкційному тиску, що веде до фактичного «стиснення» їхньої правосуб'єктності та міжнародної ізоляції.

Досліджено правові підстави припинення існування державних утворень. Констатовано, що цей процес може бути правомірним (добровільне об'єднання чи поділ) або вимушеним (внаслідок делегітимізації). Важливим висновком є підтвердження принципу юридичного континуїтету: легітимний суб'єкт може зберігати правосуб'єктність *de jure* (уряд в екзилі) навіть після втрати фактичного контролю над територією, тоді як нелегітимні утворення припиняють існування без правонаступництва.

Обґрунтовано невід'ємність міжнародно-правової відповідальності від статусу державного утворення. Брак офіційного визнання не звільняє де-факто владу від обов'язку дотримуватися норм *jus cogens*. У випадках, коли утворення є «маріонетковим», відповідальність за його протиправні діяння покладається на державу-патрона, що здійснює ефективний контроль, що запобігає виникненню зон безвідповідальності у світовому правопорядку.

Загалом можемо говорити про те, що динаміка міжнародних відносин змушує правову систему бути гнучкою, забезпечуючи взаємодію з різними видами державних утворень, проте ця взаємодія завжди залишається обмеженою вимогами законності та поваги до фундаментальних норм міжнародного права.

ВИСНОВКИ

Відповідно до результатів проведеного комплексного дослідження та з урахуванням методичних рекомендацій факультету морського права НУК імені адмірала Макарова, сформовано загальні висновки магістерської кваліфікаційної роботи.

На основі аналізу теоретичних засад встановлено, що сучасна концепція міжнародної правосуб'єктності зазнала суттєвої трансформації, відійшовши від статичного сприйняття держави як єдиного суб'єкта. З'ясовано, що державне утворення є багатограним поняттям, яке охоплює як суверенні держави, так і суб'єктів із динамічним або обмеженим статусом (рухи за національне визволення, асоційовані держави, квазідержави). Доведено, що ключовим юридичним критерієм розмежування цих категорій виступає суверенітет, який перетворює фактичне володіння територією та населенням на повноцінну юридичну якість, що дозволяє суб'єкту діяти автономно на міжнародній арені.

У ході дослідження встановлено, що сучасна еволюція міжнародного права формує особливий режим «функціональної правосуб'єктності» для державних утворень, які не володіють повною суверенною легітимністю. З'ясовано, що в умовах глобалізації здатність утворення дотримуватися імперативних норм *jus cogens*, зокрема у сферах гуманітарного права та екологічної безпеки, стає вагомішим фактором його міжнародного визнання, ніж формальна наявність усіх ознак державності за Конвенцією Монтевідео. Доведено, що такий підхід дозволяє міжнародній спільноті залучати фактичну владу до правового поля відповідальності, не порушуючи при цьому принцип територіальної цілісності визнаних держав. Це створює передумови для поступової трансформації «сірих зон» у передбачуваних акторів міжнародних відносин, де правовий статус суб'єкта є результатом балансу між його фактичною ефективністю та відповідністю загальновизнаним стандартам цивілізованого співіснування.

Дослідження еволюції суб'єктності дозволило виокремити рухи за національне визволення як специфічні функціональні утворення. Їхня

правосуб'єктність базується на реалізації невід'ємного права народу на самовизначення і виникає *ipso jure*, незалежно від контролю над усією заявленою територією. Це підтверджує гнучкість міжнародного права, яке визнає легітимність політичної мети (здобуття незалежності) достатньою підставою для надання утворенню статусу суб'єкта, наділеного правом на ведення збройної боротьби та дипломатичне представництво.

Аналіз правового статусу асоційованих держав та протекторатів продемонстрував існування моделей делегованого суверенітету. Встановлено, що сучасна вільна асоціація, на відміну від класичного протекторату, ґрунтується на добровільному міжнародному договорі, який дозволяє утворенню зберігати внутрішній суверенітет, делегуючи зовнішні повноваження державі-партнеру. Така модель є ефективним механізмом забезпечення життєдіяльності малих територій, надаючи їм можливість функціональної участі в міжнародних зносинах без надмірного тягаря повної державної атрибутики.

У контексті розпаду держав визначено критичну роль інституту правонаступництва для стабільності світового правопорядку. Доведено, що перехід прав та обов'язків до держав- правонаступниць регулюється балансом між принципом «чистої дошки» та необхідністю безперервності договірних зобов'язань. З'ясовано, що юридичне розрізнення між «державою-продовжувачем» та «новоутвореною державою» має фундаментальні наслідки для членства в міжнародних організаціях та розподілу державної власності й боргів.

Центральним елементом роботи став аналіз теорій міжнародно-правового визнання. Встановлено, що попри домінування декларативної теорії в академічному середовищі, у практичній площині акт визнання залишається конститутивним чинником реальної міжнародної дієздатності. Обґрунтовано, що лише через визнання існуючими суб'єктами нове державне утворення набуває здатності повноцінно реалізувати своє право на укладення договорів, обмін дипломатичними представниками та отримання судових імунітетів в іноземних юрисдикціях.

Оцінюючи види визнання, доведено стратегічне значення форм *de facto* та *ad hoc*. Ці інструменти дозволяють міжнародній спільноті підтримувати необхідний мінімум комунікації (гуманітарні контакти, обмін полоненими, технічні угоди) з утвореннями, чия стабільність або легітимність є сумнівною, не надаючи їм при цьому остаточного юридичного статусу. Така гнучкість запобігає виникненню «правових лакун» у конфліктних регіонах, де фактична влада змушена взаємодіяти з навколишнім світом.

Досліджено проблематику невизнаних («де-факто») держав, які існують у стані юридичної ізоляції попри наявність внутрішньої ефективності. З'ясовано, що ключовою перешкодою для їхнього розвитку є політика колективного невизнання з боку міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОБСЄ), особливо якщо такі утворення виникли внаслідок порушення імперативних норм (*jus cogens*). Доведено, що статус «міжнародної невидимості» робить їхні внутрішні акти нікчемними для іноземних судів, а економічну діяльність – ризикованою та обмеженою.

Розглянуто практику участі державних утворень у діяльності міжнародних міждержавних організацій. Встановлено, що статус спостерігача або асоційованого члена в спеціалізованих установах (ВООЗ, ЮНЕСКО) є формою поступової соціалізації суб'єктів. Це дозволяє залучати фактичну владу до вирішення глобальних технічних та екологічних проблем, не порушуючи при цьому принцип територіальної цілісності визнаних держав. Договірна правоздатність таких утворень зазвичай обмежується функціональними рамками їхньої реальної компетенції.

Доведено, що міжнародна правосуб'єктність сьогодні невід'ємно пов'язана з міжнародною відповідальністю. Встановлено, що брак визнання не звільняє де-факто утворення від обов'язку дотримуватися міжнародного гуманітарного права та стандартів прав людини. У випадках функціонування маріонеткових режимів відповідальність за їхні дії покладається на державу-патрона, що здійснює ефективний контроль над територією. Це підтверджує цілісність міжнародного правопорядку, де кожен актор підпорядковується

принципу підзвітності.

Визначено умови та наслідки обмеження суверенітету сучасних держав. Встановлено, що в інтересах захисту прав людини та екологічної безпеки міжнародна спільнота має право на легітимне втручання та моніторинг діяльності суб'єктів. Концепція «відповідального суверенітету» трансформує правосуб'єктність із безумовного привілею на статус, який вимагає постійної відповідності критеріям правомірності та демократичності врядування.

У підсумку, робота підтверджує, що інститут державних утворень у міжнародному праві є динамічною системою, де юридична форма дедалі частіше залежить від фактичної відповідності глобальним цінностям. Вирішення проблем невизнаних територій та суб'єктів із дефектним статусом лежить у площині переговорного процесу та відновлення законності. Майбутнє міжнародного права пов'язане з подальшою кодифікацією правил взаємодії з такими акторами задля забезпечення глобальної безпеки та захисту прав людини незалежно від статусу території їхнього проживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов В. Н. Міжнародне публічне право : посібник для підготовки до іспитів. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 320 с.
2. Буткевич О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник. Київ : Либідь, 2004. 816 с.
3. Касяненко В. В. Суб'єкти міжнародного права в умовах глобалізації : монографія. Київ : Алерта, 2019. 240 с.
4. Задорожній О. В. Міжнародне право в часи випробувань. Київ : К.І.С., 2016. 512 с.
5. Цимбалюк М. О. Філософсько-правова антропологія : монографія. Київ : Атіка, 2011. 288 с.
6. Полякова І. П. Ціннісний вимір правової реальності : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 340 с.
7. Горбань Л. В. Правовий статус суб'єктів публічної влади в умовах трансформації сучасного суспільства. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 31–37.
8. Shaw M. N. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 1152 p.
9. Falk R. The Decline of Normative World Order: Toward a Civilizational Jurisprudence. New York : Routledge, 2021. 308 p.
10. Довгань А. С. Публічне врядування та правове регулювання діяльності суб'єктів владних повноважень : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 210 с.
11. Лукашук О. В. Міжнародно-правовий статус рухів за національне визволення: еволюція та сучасні проблеми. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2023. Вип. 165. С. 60–67.
12. Буроменський М. В. Деякі питання міжнародно-правового визнання в сучасних умовах. *Український часопис міжнародного права*. 2014. Спецвипуск: Крим. С. 24–29.

13. Репецький В. М. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 437 с.
14. Гавриленко О. А. Еволюція інституту визнання суб'єктів міжнародного права: від давнини до сучасності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2021. Вип. 31. С. 44–50.
15. Корнійчук Т. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 256 с.
16. Цимбалюк М. О. Онтологія права як основа міжнародно-правового статусу суб'єктів. *Юридичний вісник*. 2022. № 1. С. 45–52.
17. Clark M. W. Treaty Law and the Classification of International Entities. London : Oxford University Press, 2019. 210 p.
18. Бігун П. В. Антропологічний підхід до розуміння міжнародної правосуб'єктності. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 15–21.
19. Конвенція про права та обов'язки держав (Монтевідео, 26 грудня 1933 р.). *Міжнародні організації та право : збірник документів*. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 142–146.
20. Ковальчук С. В. Методологічні засади дослідження правової природи суб'єктів у сучасному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 14–20. Шаповал В. М. Сучасна держава: теоретичні та конституційно-правові аспекти. *Право України*. 2018. № 3. С. 13–25.
21. Шаповал В. М. Сучасна держава: теоретичні та конституційно-правові аспекти. *Право України*. 2018. № 3. С. 13–25.
22. Brownlie I. Principles of Public International Law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2008. 830 p.
23. Hill C. The Changing Politics of Foreign Policy. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. 384 p.
24. Заболотний В. В. Особливості трансформації державного управління в умовах глобалізаційних викликів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 67–73.

25. Пашковський Л. В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів владних повноважень: теоретико-методологічний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 115–121.

26. Петренко І. Д. Політико-правові засади формування та функціонування сучасних державних інститутів : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 320 с.

27. Захарова О. С. Спектр міжнародної правосуб'єктності: від повноцінної держави до територій зі спірним статусом. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 45–51.

28. Crawford J. *The Creation of States in International Law*. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2006. 930 p.

29. Walter C. Subjects of International Law. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford : Oxford University Press, 2011. Vol. 9. P. 110–121.

30. Кузнецов Ю. О. Міжнародне правонаступництво держав: доктрина та практика. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 3 (120). С. 178–184.

31. Scharf M. P. Musical Chairs: The Dissolution of States and Membership in the United Nations. *Cornell International Law Journal*. 1995. Vol. 28, No. 1. P. 1–69.

32. Гнатовський М. М. правонаступництво держав у міжнародному праві. *Українська енциклопедія міжнародного права*. Київ : Редакція журналу «Право України», 2019. Т. 3. С. 87–91.

33. Coppieters B. *Statehood and Recognition in World Politics*. London : Routledge, 2010. 320 p.

34. Grant T. D. *The Recognition of States: Law and Practice in Contemporary International Relations*. Westport : Praeger, 1999. 280 p.

35. Franck T. M. *The Power of Legitimacy Among Nations*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 303 p.

36. Mullerson R. *International Law, Rights and Politics: Developments in Eastern Europe and the CIS*. London : Routledge, 1994. 256 p.

37. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державне правознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
38. Oppenheim L. International Law: A Treatise. Vol. 1. Peace. 8th ed. / ed. by H. Lauterpacht. London : Longmans, Green and Co, 1955. 1072 p.
39. Lauterpacht H. Recognition in International Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 464 p.
40. Pegg S. International Society and the De Facto State. London : Routledge, 2019. 312 p.
41. Coppieters B. Statehood and Recognition in World Politics. London : Routledge, 2010. 320 p. (
42. Полякова І. П. Проблема правової ідентичності суб'єктів у перехідні періоди державотворення. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 28–34.
43. Loizidou v. Turkey (preliminary objections) : Judgment of the European Court of Human Rights of 23 March 1995. *Series A*. No. 310.
44. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo : Advisory Opinion of the International Court of Justice of 22 July 2010. *I.C.J. Reports*. 2010. P. 403.
45. Baxter R. R. International Law in Her Infinite Variety. *International and Comparative Law Quarterly*. 1980. Vol. 29, No. 4. P. 549–566.
46. Du Puy E. Informal Diplomacy and Non-State Actors. New York : Routledge, 2021. 240 p.
47. Гнатовський М. М. Дипломатичне та консульське право. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 312 с.
48. Verhoeven J. Droit international public. Bruxelles : Larcier, 2000. 856 p.
49. Weiss E. B. In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity. Tokyo : United Nations University Press, 1989. 385 p.
50. Grant T. D. Admission to the United Nations: Charter Article 4 and the Rise of Universal Organization. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. 350 p.